

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський державний технічний університет

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«Порівняльна граматики англійської та української мов»
для здобувачів вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
зі спеціальності 035 «Філологія»

Затверджено
редакційно-видавничою секцією
науково - методичної ради ДДТУ
протокол № 2 від 16.02.2023 р.

Кам`янське
2023

Розповсюдження і тиражування без офіційного дозволу Дніпровського державного технічного університету заборонено.

Конспект лекцій з дисципліни «Порівняльна граматики англійської та української мов» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності 035 «Філологія». Кам'янське : ДДТУ, 2023. 70 с.

Укладач: старший викладач Олена ЛЕЩЕНКО

Відповідальний за випуск: зав. кафедрою перекладу Зоя ВОРОНОВА

Рецензент: к.пед. н. Наталя КУЗЬМЕНКО

Затверджено на засіданні кафедри перекладу
протокол №1 від 25.01. 2023 р.

Коротка анотація видання: конспект лекцій містить теоретичний матеріал з основних питань курсу «Порівняльна граматики англійської та української мов». Мовні явища, що розглядаються, досліджуються на рівні морфології. Кожний розділ включає контрольні питання та список рекомендованої літератури для самостійного опрацювання. Конспект лекцій призначений для здобувачів вищої освіти спеціальності 035 «Філологія» II курсу денної та III курсу заочної форми навчання.

ЗМІСТ

<i>Лекція № 1. Тема: Місце порівняльної граматики серед типологічних дисциплін.....</i>	<i>4</i>
<i>Лекція № 2. Тема: Типологія морфологічних систем української та англійської мов.....</i>	<i>9</i>
<i>Лекція № 3. Тема: Зіставна характеристика іменника та його категорії в українській та англійській мовах.....</i>	<i>14</i>
<i>Лекція № 4. Тема: Зіставна характеристика прикметника та його категорій в англійській та українській мовах.....</i>	<i>26</i>
<i>Лекція № 5. Тема: Зіставна характеристика дієслова та його категорій в англійській та українській мовах.....</i>	<i>35</i>
<i>Лекція №6. Тема: Зіставна характеристика неособових форм дієслова.....</i>	<i>48</i>
<i>Лекція № 7. Тема: Зіставна характеристика прислівника і займенника в англійській та українській мовах.....</i>	<i>55</i>
<i>Лекція № 8. Тема: Зіставна характеристика службових частин мови в англійській та українській мовах.....</i>	<i>63</i>

Лекція №1

Тема: Місце порівняльної граматики серед типологічних дисциплін

План

- 1.1. Зв'язок типології з іншими лінгвістичними дисциплінами.
- 1.2. Предмет та завдання курсу «Порівняльна граматика».
- 1.3. Поняття аналітизму та синтетизму.
- 1.4. Поняття про тип мови.
- 1.5. Поняття аломорфізму та ізоморфізму.

1.1. Зв'язок типології з іншими лінгвістичними дисциплінами.

Курс порівняльної типології рідної та виучуваної мов будується з урахуванням та на основі усіх теоретичних курсів з мови, які вивчаються протягом першого-сьомого семестрів.

Курс історії англійської мови готує здобувачів до розуміння процесів в розвитку всієї структури мови і окремих її підсистем, які стали основою її сучасного стану. Так, знання та чітке розуміння тих змін, які відбувалися в англійській мові в середні віки, допоможе усвідомити зміни її типології, настільки відмінної від типології української мови, з якою вона колись мала стільки загальних типологічних рис.

Знання особливостей граматичної будови сучасної англійської мови, що одержується з курсів нормативної та теоретичної граматики, дає здобувачу уявлення про існуючу у мові систему, котра являє собою узагальнення часткового і одиничного. Типологія мови будує свої висновки на основі тих загальних ознак, які і складають типологічні риси мови. Наприклад: категорія числа в англійській мові має різне морфологічне оформлення: за допомогою морфеми *-(e)s*, морфеми *-en* та чергування кореневої голосної. Але в типології підлягає урахуванню тільки морфема *-(e)s*, як така, що має загальний характер, що відображає тип оформлення категорії числа в англійській мові.

Численні речення та словосполучення, що складають основу мовлення на даній мові, зводяться до певних типів, які в своїй сукупності характеризують синтаксичну будову даної мови - її синтаксичну типологію. Аналогічні узагальнені дані дають в розпорядження типології й інші теоретичні курси: *теоретичної фонетики*, з якої студенти дізнаються про фонологічну структуру мови, *курс лексикології*, який дає великий фактичний матеріал про словотворчу систему мови, про продуктивні засоби словотворення, що складають у своїх мікросистемах типологічні характеристики мови.

Із зазначеного вище випливає, що типологія, як особливий розділ мовознавства, будує свою теорію, спираючись на узагальнені дані наук, що вивчають історичний розвиток та сучасний стан мови як системи систем.

1.2. Предмет та завдання курсу «Порівняльна граматики».

Потреби навчання іноземним мовам з нагальністю вимагають науково-обґрунтованого дослідження і опису основних типологічних особливостей фонологічної, морфологічної та синтаксичної будови, а також лексичної системи іноземної та рідної мов. Тому визначення як загального типу, так і типологічних характеристик окремих рівней іноземної і рідної мов, являють собою цілком актуальну проблему.

Для педагогічного процесу навчання іноземній мові основне значення має вияв типологічно важливих структурних відмінностей іноземної мови від рідної, з якою постійно порівнюється виучувана іноземна мова та від якої постійно відштовхуються. Як показують численні експерименти та дослідження, рідна мова завжди зумовлює ті труднощі і ті так звані стійкі помилки, які учні допускають в процесі вивчення іноземної мови. Таким чином в даному випадку ми маємо справу не з установленням типології мови в цілому, а з визначенням типологічних характеристик мови, що вивчається відносно рідної. Цей вид типологічних досліджень умовно називають порівняльною типологією рідної та іноземної мов.

Курс порівняльної типології англійської та української мов ставить перед собою завдання навчити здобувачів виявляти найбільш суттєві типологічні ознаки англійської та української мов, показати ті методи та прийоми, за допомогою яких можна зіставляти структуру цих мов і враховувати компоненти структури англійської мови, відсутні в рідній мові, а також і засоби, що використовуються для їх передачі на рідній мові.

1.3. Поняття аналітизму та синтетизму.

Поняття аналітизму та синтетизму відносно мов було введено до мовознавства Ав. Шлегелем (1767-1845), який розподілив мови на більш ранні - синтетизм, та більш пізні - аналітизм. Пізніше це поняття конкретизувалося: до синтетизму віднесли мови, які мають категорію відмінка з чітко вираженою системою відмінкових відносин; до аналітизму - мови, в яких граматичні відносини визначаються за допомогою порядку слів.

1.4. Поняття про тип мови.

Одним з основних понять лінгвістичної типології є поняття «тип мови!». Однак дати його докладне визначення в достойній мірі важко. Відбувається це тому, що до теперішнього часу не визначився сам підхід вчених до того, що слід вважати типом мови. Не встановлені також і ті критерії, які могли б служити надійною підставою того чи іншого типу мови.

Встановлення певних відносин між явищами мови свідчать про те, що поняття «тип мови» містить в собі наявність якихось зв'язків і взаємовідносин між ознаками, що утворюють той чи інший тип. Можна сформулювати визначення «тип» як стійкої сукупності провідних ознак мови, що знаходяться між собою в певних стосунках, при чому наявність або відсутність якоїсь однієї

ознаки зумовлює наявність або відсутність іншої ознаки або ознак. Чеський вчений В. Скалічка, що займався проблемою лінгвістичної типології, прийшов до висновку про існування в мовах світу п'яти мовних типів: флективного, інтрофлективного, агглютинативного, ізолюючого та полісинтетичного.

При цьому він підкреслює, що в кожній конкретній мові ці різні типи реалізуються одночасно. Цей висновок свідчить про те, що мовний тип являє собою деяке абстрактне поняття, яке має прояв у кожній конкретній мові або групі мов. В той же час спостереження над природними мовами показують, що жодна із реально існуючих мов за своїми ознаками не може бути визнана адекватною жодному з п'яти названих типів. Так, в англійській мові, історично безумовно флективній, явно проявляються риси агглютинативного типу: однозначність словозмінних морфем (морфем множини *-e(s)*; *-en*, які нічого крім числа не позначають), відсутність категорії граматичного роду і пов'язана з ним відсутність узгодження іменника, прикметника і присвійних займенників. Порівняйте: англ.: *the new town - the new towns*; укр.: *нове місто - нові міста*. В українській мові, в якій переважають риси синтетичної будови, можна знайти ознаки аналітичної будови. Наприклад: утворення форм майбутнього часу та ступенів порівняння прикметників. З наведених вище прикладів стає очевидним, що так званих «чистих» мовних типів в дійсності не існує. В структурі кожної мови можна виявити ознаки різних типів. Але, буває в таких випадках, типологія мови за ознаками, що в ній переважають, які беруться з усіх рівней структури мови.

Отож, дамо основні принципові ознаки, що відрізняють один тип від іншого. Тип *флективний* відрізняється від інших типів наявністю узгодження, яке може здійснюватися за однією з наступних граматичних категорій за родом, числом, відмінком, категорією детермінативності. Узгодження передбачає наявність не менше як двоморфемної структури слова, тобто кореневої + афіксальної; порівняйте укр.: вод + а, сел + о, стил + ь (тобто корінь + нульова морфема), тип *агглютинативний*, на відміну від флективного, має обмежене узгодження. Одноморфемність імен в початковій формі: тур.: *deniz - море, ada - острів, ev - дім; ест.: риш - дерево, lapse - дитина*. Однозначність відмінкових морфем, що додаються: тур.: *deniz + de - в морі, ada + da - на острові, ev + de - в будинку; ev + ler + de - в будинках, ada + lar + da - на островах; ест.: риш - дерево, риш + d - дерева, lapse - дитина, lapse + d - діти*. Тип *ізолюючий*, так само як і попередній тип, зовсім не має узгодження, замість нього має місце прилягання, суворий порядок слів у реченні, наявність прийменників та різноманітних часток для вираження відношення слів в реченні. Тип *полісинтетичний* характеризується наявністю слів-речень. Нарешті, тип *інтрофлективний* характеризується використанням голосних в граматичних цілях - для вираження числа, видо-часових форм і відсутністю словозмінних морфем; порівняйте араб.: *дараба - він бив, ярибу - він б'є, дуріба - його били*. Таким чином, завершуючи розмову про тип мови, можна сформулювати наступне важливе положення: в типології існує три поняття і відповідно три

терміна, зміст яких необхідно чітко розрізняти: 1) тип мови, під яким розуміється стійка сукупність головних ознак мови, що знаходяться між собою в певних стосунках, причому наявність чи відсутність якоїсь однієї ознаки зумовлює наявність або відсутність іншої ознаки або ознак; 2) мовний тип, під яким розуміється стійка сукупність провідних ознак мови, що знаходяться між собою в певних зв'язках поза будь-яким зв'язком з конкретною мовою; 3) тип в мові, тобто наявність в одній мові ознак, відповідних ознакам мови іншого типу.

1.5. Поняття аломорфізму та ізоморфізму.

В типології неабияке значення має поняття «ізоморфізм». Цей термін, що сходиться до грецького "isos" - рівний, однаковий та "morphē" – вид, форма був уведений до лінгвістичного ужитку польським мовознавцем Є. Куриловичем з математики, де він позначає тотожність, подібність внутрішнього устрою двох систем чисел.

На відміну від Є. Куриловича, Є. Макаєв визначає ізоморфізм як «однотипність структури конститутивних мовних одиниць різних рівней, наслідком чого є або може являтися однотипність відносин між цими одиницями на різних рівнях».

Як приклад явища ізоморфізма можна навести структуру іменника в українській та німецькій мовах. За одиницю зіставлення візьмемо граматичну категорію. І в тій, і в іншій мові іменник характеризується наявністю трьох граматичних категорій: категорія роду - подана чоловічим, жіночим та середнім родом; категорія числа - два числа: однина та множина. На рівні цих двох категорій ми спостерігаємо ізоморфізм, тобто подібність. Але якщо ми звернемося до категорії відмінка в обох мовах, то тут ми виявимо не ізоморфізм, а аломорфізм, тобто не подібність, а відмінність, оскільки в українській мові категорія відмінка подана шістьма відмінками, а в німецькій тільки чотирма. Ще більш різко виражений аломорфізм ми виявимо, якщо зіставимо систему іменника в німецькій та англійській мовах. В першій з них іменник характеризується, як відмічалось вище, чотирма категоріями - роду, числа, відмінка та детермінативності. У структурі англійського іменника категорія імені подана тільки двома категоріями - числа та детермінативності.

Однак, здається вірним розуміти під ізоморфізмом не тільки подібність ознак, що складають типологічні характеристики даного класу або підкласу слів, але також і їх матеріальне вираження по окремим мовам. Так, ми можемо говорити про ізоморфізм засобів, що виражають категорії особи в дієсловах теперішнього часу в російській та українській мовах, де спостерігається подібність морфем категорії особи в теперішньому часі дієслова.

Отже, під ізоморфізмом ми розуміємо не тільки подібність в структурі одиниць різних рівней мови, але також подібність у матеріальних засобах їх мовного вираження.

В цьому випадку однією з цілей типологічного опису мови слід вважати виявлення ізоморфізму різних мов, тобто встановлення подібності або схожості не тільки мікросистем, але також і підсистем і цілих систем ряду мов.

Питання для співбесіди та самоперевірки

1. Яким чином лінгвістичні дисципліни впливають на порівняльну типологію?
2. В чому полягає основне завдання курсу порівняльної типології?
3. На які групи розділяються мови світу в залежності від їх граматичної структури?
4. Які основні ознаки синтетичних та аналітичних мов?
5. Що таке тип мови?
6. Які мовні типи існують в мовах світу?
7. В чому полягають принципові ознаки, що відрізняють один тип від іншого?
8. Яка різниця між типом мови, мовним типом та типом в мові?
9. Що розуміється під поняттями “аломорфізм” та “ізоморфізм”?

Література

1. Аракин В.Д. Типология языков и проблема методологического прогнозирования. М.: Высшая школа, 1989.
2. Бевзенко С.І. Вступ до мовознавства: Короткий нарис. К.: Вища школа, 2006.
3. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство. К.: Центр навчальної літератури, 2006.
4. Климов Г.А. Основы лингвистической компаративистики. М.: Наука, 1990.
5. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посіб. / І.В. Корунець. Вінниця: Нова книга, 2003.
6. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. К.: Академія, 2006.
7. Левицький А.Е., Сингаївська А.В., Славова Л.Л. Вступ до мовознавства. К.: Центр навчальної літератури, 2006.
8. Ніконова В.Г. Курс теоретичної граматики сучасної англійської мови : навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2018.
9. Широкова А.В. Сопоставительная типология разноструктурных языков. М.: Добросвет, 2000.
10. Ярцева В.Н. Контрастивная грамматика. М.: Наука, 1981.

Лекція № 2

Тема: Типологія морфологічних систем української та англійської мов.

План

- 2.1. Поняття морфологічного рівня мови.
- 2.2. Характеристика морфологічного рівня мови та його одиниць:
 - 2.2.1. Морфема.
 - 2.2.2. Словоформа.
 - 2.2.3. Парадигма.
 - 2.2.4. Граматична категорія.
- 2.3. Відбір констант, необхідних для встановлення типології морфологічних систем двох мов.
- 2.4. Основні типологічні розбіжності морфологічних систем англійської та української мов.

2.1. Поняття морфологічного рівня мови.

Наступним за фонологічним ступенем складності, за рівнем багатоярусної структури мови є морфологічний. Цей рівень розглядає структуру слова, форми словозміни, способи вираження граматичних значень, а також віднесення слів до визначеної частини мови. Основною одиницею морфологічного рівня є морфема - найменша структурна одиниця, що має двосторонній характер. Як і кожна одиниця мови, окрім фонем, морфема являє собою єдність форми і змісту.

2.2. Характеристика морфологічного рівня мови та його одиниць:

2.2.1. Морфема.

Під морфемою в даному випадку мається на увазі усталена послідовність морфем, що складають її матеріальну сторону; зміст морфем, або її семантика, звичайно складається з визначеного набору мінімальних смислових елементів, що називаються семами.

Морфемі поділяються на два види: це може бути непохідна основа, що містить значення слова; ще можуть бути афіксальні морфемі, що виконують службові функції. Афіксальні морфемі також бувають двох видів: 1) морфемі словозмінні, що виражають відношення між словами в словосполученні або реченні; порівняйте: відмінкові морфемі в українській мові (*міст-а, на дерев-і, кухар-я*), морфема минулого часу *-в* (*ходив, любив, слухав*), морфема минулого часу *-ed* або морфема порівняльного ступеня *-er* в англійській мові; 2) морфемі словотвірні (дериваційні), що використовуються або для утворення нового слова (порівняйте: *вчи-тель, лікар-ня; англ. teach-er, free-dom*), або для видозміни значення слова (*сад, сад-ок, сад-очок*).

2.2.2. Словоформа.

Сполучення кореневої морфемі з афіксальною словозмінною морфемою утворюють словоформу, тобто одну з можливих форм слова: *білий, біла, біле; читаю, читаєш, читав, читали*.

2.2.3. Парадигма.

Сукупність словоформ одного слова, що відображають систему флективних змін, утворюють парадигму, яка є зразком словозміни цілої групи слів, що входять до даної частини мови; наприклад: парадигма відмінювання іменників чоловічого роду, парадигма відмінювання прикметників того чи іншого роду та парадигма відмінювання дієслів.

2.2.4. Граматична категорія.

Сукупність парадигм, що характеризують даний клас слів або дану частину мови, являє собою граматичне вираження найбільш загальних властивостей або характеристик, які в граматичному відношенні має дана частина мови, а отже, і структура даної мови. Ці властивості або характеристики утворюють загальнограматичне поняття, що називається граматичною категорією.

В той же час будь-яка граматична категорія усвідомлюється нами тільки тоді, коли вона має своє матеріальне звукове вираження в даній мові.

Граматична категорія відмінка в українській мові усвідомлюється тому, що в цій мові існують відповідні відмінкові морфемі; граматична категорія порівняльного ступеня в англійській мові усвідомлюється тому, що в цій мові існує морфема - *er*, яка має відповідну семантику. В той же час граматична категорія означеності-неозначеності в українській мові відсутня, оскільки в ній немає граматичних засобів вираження цієї категорії. Звідси випливає подвійне розуміння граматичної категорії: 1) по-перше, це загально-граматичне поняття, яке існує в даній мові та відображає найбільш характерні ознаки або властивості даної мови як системи; 2) а по-друге, це окремий клас слів, що має дані граматичні ознаки. Наприклад, категорія відмінка розуміється як загальнограматичне поняття вираження відношення між предметними словами або їх заміниками і як особливий клас слів - іменників, займенників, що спроможні матеріально виражати ці відносини (клас іменників на означення живих істот). Із зазначеного вище можна зробити висновок, що морфологічний рівень мови складається з наступних величин: морфем, що містять пучки елементарних смислових елементів - сем, словоформ, що виражають конкретні відносини між словами, парадигм, що являють собою усталену сукупність відносин, і, нарешті, граматичних категорій - загальних граматичних понять, що одержують своє матеріальне вираження в класі слів.

2.3. Відбір констант, необхідних для встановлення типології морфологічних систем двох мов.

Для того, щоб зіставити одну мову з іншою стосовно її окремих мікросистем, необхідно знайти такі величини, які б могли зіставлятися. Між тим у складі морфологічного рівня є наявними найрізномірніші величини. В англійській мові існує складна система часових форм, що характеризується цілим рядом ознак, в той час як в українській мові ця система значно простіша. В українській мові існують видові пари дієслів, чого немає в англійській мові. Отже, морфологічні (системи) явища обох мов часто виявляються непорівнянними.

Між тим типологічне зіставлення неможливе без наявності тотожних величин. Якими ж є критерії, котрим повинна задовольняти одиниця типологічного зіставлення на морфологічному рівні? Беремо до уваги той факт, що типологічне зіставлення відбувається не на основі матеріальної подібності або етимологічної спорідненості, а на основі функціональної подібності окремих явищ мов, що зіставляються, вважається, що першим критерієм, який може бути прийнятий для характеристики одиниці типологічного зіставлення, повинен бути *критерій функціональної тотожності явищ, що зіставляються*. Наприклад, можуть бути зіставлені за схожістю функцій морфеми порівняльного ступеня в українській мові *-e* і в англійській мові *-er*, морфеми числа в українській мові *-и, -і, -а* і в англійській мові *-es, -s, -en*.

Одиниця зіставлення повинна поєднувати в собі загальні ознаки, характерні явищам, що зіставляються в цілому, з частковими ознаками, що характеризують кожне з явищ, що зіставляються окремо. Цей *критерій поєднання загального та часткового* дає можливість підводити явища більш часткового порядку під явища більш загального порядку. Так, існуючи в різних мовах окремо, відмінки мають кожен свої окремі ознаки, окремі семи. Але всі вони мають поряд з цими ознаками одну загальну ознаку - вираження відношення до предмету, що визначається до інших предметів, явищ, процесів. Тому іншим критерієм відбору констант для нашої мети слід вважати критерій відповідності загального частковому і навпаки.

Одиниця типологічного зіставлення буде тоді мати достатню вагомість, коли вона охоплюватиме не одиничні слова, а цілий клас однорідних в граматичному відношенні слів. З цієї обставини впливає третій критерій, якому повинна відповідати одиниця типологічного зіставлення, - *критерій широкого охоплення лексичних одиниць*. Так в українській мові всі іменники, що позначають особи, в знахідному відмінку мають словоформу, омонімічну формі родового відмінка тих самих іменників, на відміну від іменників - неосіб, що мають в знахідному відмінку словоформу омонімічну формі називного відмінка тих самих іменників; порівняйте: *н. в. - брат; р. в. - брата; з. в. - брата; н. в. - сестри; р. в. - сестер; з. в. - сестер; н. в. - будинок; р. в. - будинку; з. в. - будинок*. Як можна бачити, ці особливості словоформ характеризують два великих класи слів осіб - неосіб.

Висунуті три критерії: 1) критерій функціональної тотожності морфем, що зіставляються; 2) критерій відповідності загального частковому; 3) критерій широкого охоплення лексичних одиниць, які повинні бути покладені в основу визначення одиниці типологічного зіставлення, дозволяють вважати, що такою одиницею є граматична категорія, яка знаходить своє матеріальне вираження у сукупності парадигм.

2.4. Основні типологічні розбіжності морфологічних систем двох мов.

Не дивлячись на те, що українська і англійська мови відносяться до однієї і тієї ж самої сім'ї мов - індоєвропейської; типологія їхніх морфологічних систем в результаті своєрідного історичного розвитку цих мов гостро відрізняється одна від іншої. Це перш за все можна прослідити на морфологічній структурі слів як однієї, так і іншої мови. Так, в англійській мові переважна кількість слів, що належать до повнозначних частин мови, являють собою одноморфемні утворення, в яких коренева морфема одночасно виступає як продукуюча основа і як самостійне слово, що можна бачити з наступної таблиці:

Коренева морфема	Основа	Окреме слово	Похідне слово	Українське значення
brother -	brother -	brother, n.	brother+hood	братерство
friend -	friend -	friend, n.	friend+ship	дружба
book -	book -	book, n.	book+ish	книжковий
free -	free -	free, adj.	free+dom	свобода
kind -	kind -	kind, adj.	kind+ness	доброта
calm -	calm -	calm, adj.	calm+ly	спокійно
speak -	speak -	speak, v.	speak+er	оратор
teach -	teach -	teach, v.	teach+ing	навчання

На відміну від морфологічної системи слова англійської мови, повнозначні слова української мови звичайно складаються з двох морфем - кореневої і афіксальної; рідше з трьох - кореневої, основоутворюючого суфікса, що утворює з кореневою морфемою основу слова, та афіксальної морфеми:

Коренева морфема	Основа	Афікс	Окреме слово	Словоутворююча морфема	Похідне слово
друж -	друж -	- ити	дружити	- б -	дружба
чита -	чита -	- ти	читати	- ч	читач
темн -	темн -	- ий	темний	- от -	темнота
весн -	весн -	- а	весна	- ян -	весняний
виклада-	виклада-	- ти	викладати	- ч	викладач
лікар -	лікар -	—	лікар	- н -	лікарня

В сучасній українській мові повнозначні слова з трьома морфемами представлені в дуже обмеженій кількості:

Коренева морфема	Осново-утворююча морфема	Основа	Афікс	Окреме слово	Слово-утворююча морфема	Похідне слово
неб -	- ес	небес-	- а	небеса	- н -	небесний
тел -	- ят	телят-	- а	телята	- ин -	телятина

Питання для співбесіди та самоперевірки

1. Що таке морфема? На які види поділяються морфеми?
2. Що розуміється під семами?
3. Дайте визначення словоформи, парадигми, граматичної категорії.
4. Перелічіть одиниці морфологічного рівня мови.
5. Якими є критерії для характеристики одиниці типологічного зіставлення?
6. Які основні типологічні розбіжності морфологічних систем української та англійської мов?

Література

1. Аракин В.Д. Типология языков и проблема методологического прогнозирования. М.: Высшая школа, 1989.
2. Введение в сравнительную типологию английского, русского и украинского языков / К.К. Швачко, П.В. Терентьев, Т.Г. Янукян, С.А. Швачко. К.: Вища школа. 1977.
3. Вихованець І. Городенська К. Теоретична морфологія української мови. К.: Пульсари, 2004.
4. Гладуш Н.Ф. Теоретична граматики англійської мови в таблицях і схемах. К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002.
5. Жлуктенко Ю.О. Порівняльна граматики української та англійської мов. К.: 1960.
6. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посіб. / І.В. Корунець. Вінниця: Нова книга, 2003.
7. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. К.: Академія, 2006.
8. Сучасна українська мова / за ред. О.Д. Пономарьова. К.: Либідь, 2005.
9. Плющ М.Я. Граматики української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. К.: Вища школа, 2005.
10. Ющук І.П. Українська мова. К.: Либідь, 2004.

Лекція № 3

Тема: Зіставна характеристика іменника та його категорії в українській та англійській мовах.

План

- 3.1. Загальна характеристика іменника в англійській та українській мовах.
- 3.2. Категорія числа.
- 3.3. Категорія відмінка.
- 3.4. Категорія роду.
- 3.5. Категорія живих-неживих предметів.
- 3.6. Категорія означеності-неозначеності.

3.1. Загальна характеристика іменника в англійській та українській мовах.

Іменник в українській мові характеризується наявністю трьох граматичних категорій: 1) категорії відмінка, вираженої парадигмою відмінювання, що складається з 6 відмінків; 2) категорії числа, що складається з двох чисел - однини та множини; 3) категорії граматичного роду, що представляє три роди - чоловічий, жіночий, середній, які мають відповідне морфологічне вираження.

На відміну від української, іменник в англійській мові характеризується наявністю двох граматичних категорій: 1) категорії числа, що складається з двох чисел - однини та множини; 2) категорії детермінованості (означеності-неозначеності), що виражена артиклями у препозиції.

3.2. Категорія числа.

Число - це словозмінна граматична категорія, що передає протиставлення одиничності і більше ніж одиничності позначаємих мовними знаками предметів. В першому випадку словоформи є формами однини, а у другому - множини.

Категорія числа представлена в обох зіставних мовах, але далеко не в однаковому ступені. З англійських іменних частин мови вона характерна тільки для іменників.

Основним способом утворення форм множини в англійській та українській мовах є зовнішня флексія, іноді супроводжувана змінами кореневих приголосних: англ. *knife- knives*; укр. *друг- друзі*.

В англійській мові є декілька іменників, форми яких зберігають залишки англо-саксонської палатальної переголосівки - спосіб формотворення, що зветься внутрішньою флексією: *goose- geese*; *foot-feet*; *mouse- mice*.

Іншою особливістю англійської мови, не властивою українській мові, є запозичення іменників з інших мов разом з іншомовною флексією множини:

antenna — *antennae*, *datum* - *data*, *phenomenon*- *phenomena*, хоч і спостерігається тенденція до витіснення іншомовної флексії споконвічною флексією *-s*: *antenna* - *antennas*, *medium* — *mediums* поряд з *antennae* та *media* відповідно.

Форми множини без флексії в українській мові мають тільки запозичені іменники, що закінчуються на деякі голосні: укр. *колібри*, *пончо*, *кенгуру*. А в англійській мові флексії множини позбавлені досить численні, навіть одвічно германські іменники: *deer*, *sheep*, *swine*, *trout*.

Академік В. Виноградов відмічає, що "категорія числа іменників являє складний предметно-смісловий вузол, в якому сплітаються різноманітні граматичні і лексико-семантичні особливості іменників".

Змістовні функції форм числа в українській та англійській мовах досить складні і різноманітні. Перш за все слід мати на увазі, що форми числа далеко не завжди виражають значення одиничності і множинності. Ці значення властиві тоді, коли мова йде про назви одиничних, дискретних предметів, тобто тих предметів, які підлягають рахуванню: *table-tables*; *стіл- столи*; *day-days*; *день-дні*.

В інших випадках (а вони вельми численні) форми числа не виконують функції квантитативної актуалізації. Це характерно перш за все для іменників, які вживаються тільки в однині (*singularia tantum*) або тільки у множині (*pluralia tantum*).

За своїм значенням *singularia tantum* в англійській та українській мовах діляться на три групи:

1. Іменники з речовим значенням: *milk*, *sugar*, *молоко*, *цукор*.
2. Іменники із збірними значенням: англ. *infantry*, *mankind*, *foliage*; укр. *піхота*, *людство*, *листва*.
3. Іменники, що виражають абстрактні поняття: англ. *hatred*, *peace*, *health*; укр. *ненависть*, *мир*, *здоров'я*.

Співвідносними *pluralia tantum* в англійській і українській мовах є іменники, що позначають:

1. Предмети, що складаються з двох (парні предмети) або декілька частин: англ. *trousers*, *scissors*, *tongs*, *fetters*'; укр. *брюки*, *ножиці*, *щипці*, *кайдани*.
2. Множинну сукупність, збірність чого-небудь: англ. *memoirs*, *victuals*; укр. *мемуари*, *примаси*.
3. Речовини, матеріали, а також їхні залишки: англ. *preserves*, *slups*; укр. *консерви*, *широкі штани*.

Pluralia tantum у зіставних мовах позначає також дії та процеси, однак лексичних відповідностей між іменниками цього типу в англійській та українській мовах не спостерігається: англ. *goings-on*, *proceedings*; укр. *вчинки*, *судовий розгляд*.

Зрозуміло, останньою особливістю не вичерпуються розбіжності між іменниками *pluralia tantum* в мовах, що розглядаються. Є і більш суттєві відмінності. По-перше, іменників *pluralia tantum* в українській мові значно

більше, ніж в англійській. По-друге, розподіл співвідносних іменників за одиничністю та множинністю не співпадає. Так, українським *pluralia tantum* гроші, шахи, дріжджі відповідають англійські *singularia tantum* - *money, chess, yeast* і, навпаки, англійським *pluralia tantum* *clothes, greens, severings* відповідають українські *singularia tantum* - *одяг, зелень, сміття*. Співвідносні з українськими *pluralia tantum* - *ворота, граблі, сани* англійські іменники вживаються в обох числах: *gate-gates, vake-vakes, sledge-sledges*.

Необхідно зупинитися на одній дуже важливій особливості *singularia tantum*. Іменники, які належать до цього розряду, є такими тільки в основному своєму значенні. У похідних значеннях доволі багато з них можуть приймати форми числа. Речові *singularia tantum*, що позначають предмети, позбавлені ознаки дискретності, у множині позбавлені функції квантитативної актуалізації: англ. *the delicate wines he had swelled without tasting them*; укр. вина, англ. *water-wares*; укр. вода-води (океану). Тут в наявності певні семантичні зрушення, що є підставою говорити про лексикалізацію форм множини або граматичної морфемі -s.

Окрім того, в англійській мові деякі речові іменники у формах числа можуть позначати предмети, зроблені з даної речовини: *an iron (irons, pl.)* - праска; *a copper (coppers pl.)* - мідна монета, мідяк.

Абстрактні *singularia tantum* приймають форми числа при позначенні окремих випадків або сторін того чи іншого явища: англ. *the joys of childhood*; укр. радощі дитинства.

Для англійської мови це явище, очевидно, більш характерне. Так, українські аналоги слів, виділених у наступних прикладах, у множині не вживаються.

«They literally know nothing of the *injustices*, they've perpetuated..... the English governments *policies* get directly to the potato famine (wain).» (Cronin, Three Loves).

Можливо вживання абстрактних іменників у формі числа для позначення особи - носія вираженої ними ознаки: *beauty* - краса, *a beauty* - красуня. «The girl behind the reception desk was a classic Welsh beauty». (Wain)

Таким чином, специфіку категорії числа англійських іменників складають наступні особливості:

1. Цілий ряд слів з флексією -s є іменниками тільки однини (*news, measles, summons*) або обох чисел (сигналізатором числа таких іменників є форми узгоджуваних з ними присудків або займенників):

No *news* is good news (Proverb). Most of the children here have had *measles*. Those that haven't are sure to get it sooner or later (Cronin). Але: The *headquarters* of my unit has already withdrawn (Crichton). I don't care what your *politics* are (Braine).

2. Значна кількість збірних іменників, що не мають співвідносних форм множини, є іменниками множини (*cattle, police, gentry*) або ж сполучаються з присудком переважно в множині (*poultry*).

3. Багато збірних іменників у формі однини виражають значення одиничності або множинності в залежності від того, чи властиві денотатам цих іменників ознака дискретності чи не властива: «Is this *party* for you?» Sarie asked impersonally (Abrahams). Але: Gerald Twyfold's *party* were dining fashionably late (Wain).

4. Деякі іменники мають дві форми множини з різними значеннями: *brother* — *brothers* брати, *brethren* - побратими, колеги; *genius* - *geniuses* - генії і *genii* - духи.

5. Іменники, що позначають одиниці виміру, вживаються в однині для позначення множинності, якщо їм передують ті чи інші квантифікатори: A boy of 30 brace of birds. Two yoke of oxen. He could do better than twenty stone. Six head of cattle.

Закінчуючи розгляд категорії числа, висловимо ще декілька зауважень стосовно згадуваній вже лексикалізації форм множини. В англійській мові цей процес пішов, мабуть, далі, ніж в українській. Про це свідчить наявність в ній таких слів, як *colours* - прапор, стяг; *customs* - митний збір; *pains* - зусилля, які семантично настільки відокремилися від *colours* (множина від *colour* - колір), *customs* (множина від *custom*- звичай), *pains* (множина від *pain* - біль), що співвідносні слова правильно розглядати в якості омонімів, як це роблять, зокрема, А. Бархударов та О. Шпелінг. В українській мові лексикалізація форм множини найбільшого ступеня досягає, очевидно, в таких співвідносних словах, як *грязі, води* (лікувальні).

3.3. Категорія відмінка.

Відмінок - це словозмінна іменна категорія, яка виражає відношення предмета, що позначається залежною формою імені до іншого предмета, дії, стану, що позначається головним словом. Між англійською та українською мовами у галузі категорії відмінка існують значні розбіжності. В українській мові відмінюються всі іменники, за виключенням тих, котрі, являючись іноземного походження, не приймають флексії у множині.

В англійській мові відмінюються тільки іменники і деякі розряди займенників. Відмінкова парадигма відмінюваних слів складається лише з двох форм. У іменників розрізняють загальний (*common*) і присвійний відмінок, який може називатися родовим (*possessive, genitive*).

Головний компонент підрядних словосполучень, в яких форми об'єктного і родового відмінків виступають в якості ад'юнктів, виражаються тільки іменником або дієсловом.

Відмінкова парадигма в українській мові складається з шести форм. Крім цих форм назви живих істот, а також неживих предметів у випадках персоніфікації мають так звану кличну форму: *чоловіче, Земле*. Називний відмінок називається прямим. В опозиціях з іншими відмінками, що називаються непрямыми, називний відмінок є невідміченим членом форми непрямих відмінків як з прийменниками, так і без них є ад'юнктами у

підрядних словосполученнях, головний компонент яких може бути виражений іменником, дієсловом, прикметником, займенником та прислівником.

В англійській мові прийнято розрізняти залежний і незалежний родовий відмінок. В першому випадку він завжди належить до складу іменних словосполучень в якості ад'юнктивів: *my sister's bag*. У другому випадку - відмінкова форма вживається абсолютно: *Well, that was Yoreth's problem. Roger's was to get some lunch is he a friend of Daddy's? She is a relation of the Colonel's. Mrs. Moss's face bore a faded resemblance to her brother's.*

Змістовні функції залежного родового відмінка (the Absolute Genitive) зводяться до вираження наступних відносин:

- 1) приналежності: *Roger's bus*;
- 2) цілого до частини: *the old man's eyes, the water's edge*;
- 3) суб'єктної спрямованості на те, що визначається: *Eden's decision, Hugh's visit*;
- 4) об'єктної спрямованості на те, що визначається: *They seemed to be laid down in black and white, that evening after George's trial (Shaw)*.
- 5) особистих і суспільних відносин: *my sister's friend*;
- 6) якісних: *in some special women's clinics, what a dog's life!*
- 7) міри (у слів із значенням часу, відстані, ваги, вартості): *a six week's tour, a two miles' walk, several shillings' worth*.

Оскільки відмінок що розглядається крім значення приналежності виражає цілий ряд інших значень, здається більш вірним називати його родовим (В. Жигadlo, В. Іванова, Л. Іофік).

Вираження перших трьох та п'ятого відносин в українській мові досягається також безсполучниковими формами родового відмінка (порівняйте англійські приклади, наведені вище, з їх перекладом на українську мову: *автобус Роджера, очі старого чоловіка, рішення Ідена, подруга моєї сестри*). Для вираження інших відношень вживаються відмінкові форми з прикметниками і прийменниками: *George's trial - процес (суд) над Джоржем; in some special Women's clinics - в деяких спеціальних жіночих клініках; a six weeks' tour - шеститижнева подорож*.

В англійській мові сфера вживання родового відмінка лексично обмежена. Однак, не слід розуміти буквально твердження, що зустрічається у підручниках граматики англійської мови, про те, що в цьому відмінку вживаються тільки іменники, що позначають живі істоти, і деякі інші (більш або менш визначеної семантики), що позначають неживі предмети. Факти мови свідчать про те, що іменники, котрі позначають неживі предмети, не піддаються визначеній семантичній класифікації. Так, у романі Д.Саммерфільда "The Inheritance" в родовому відмінку зустрічаються наступні іменники, що виражають неживі предмети і поняття: *room, street, bed, kettle, floor, music, voice, face, fate, water, tank, business, train, engine, gasworks, wall*. В світлі таких фактів припущення О. Смирницького, що родовий відмінок "принципово можливий в усіх іменників" здається переконливим.

Для утворення форм родового відмінка іменників в однині і множині (в останньому випадку тих небагатьох, парадигма числа яких містить форми без -e(s), використовується один і той самий елемент - s: *man's - men's; child's - children's*).

Морфема -s нерідко приєднується до цілого словосполучення, в результаті чого можливе досить значне віддалення її від відмінюваного компонента: "Well, she is with smb. else's party." (Wain), "I never knew the woman who laced so tightly's name was Matheson." (Forster)

Випадки, аналогічні двом останнім, служать для деяких граматистів підставою стверджувати, що -s не є частиною слова і тому не може розглядатися як флексія взагалі і відмінкова зокрема. У кінцевому рахунку це призводить до твердження, що англійські іменники позбавлені категорії відмінка (Г. Воронцова).

Специфіку англійської мови складає родовий незалежний відмінок (Absolute Genitive).

На відміну від залежного, який входить до складу іменних словосполучень, родовий незалежний відмінок може входити, крім того, в якості ад'юнкта до складу дієслівних сполучень: "It was that pain? Added to George's, which led me into an error in legal tactics." (Snow). He wanted to leave the town, find a form similar to Eden's.

Особливим випадком абсолютного вживання родового відмінка є його функціонування у локальному значенні: "I stayed at Mrs. Reed's." (Snow). "Let's go up to Lord's." (J. Galsworthy). Джерело виникнення таких форм залишається нез'ясованим. Що стосується функції -s' в аналогічних випадках, то навіть деякі прибічники визнання відмінків у англійських іменників, відмовляються розглядати його тут в якості відмінкової флексії.

Згідно точці зору А. Мухіна, у системі іменників сучасної англійської мови категорії відмінка більше не існує. Вона припинила своє існування ще в середньо-англійський період. Морфема -is's, що зберіглася з давньоанглійського періоду, являє собою ні що інше, як присвійний суфікс, який, в наслідок своєї однозначності (сема присвійності) і здатності приєднуватися до кореневої морфеми без її видозміни, має аглютинативний характер. Якщо визнати цю точку зору справедливою, що цілком відповідає сучасній системі іменника в англійській мові, тоді слід зробити висновок про те, що категорії відмінка у системі іменника фактично не існує. В той же час у системі імені склалася нова граматична категорія - категорія присвійності, що має своє матеріальне вираження у вигляді морфеми 's, що має аглютинативний характер.

Категорія відмінка представлена у системі особових займенників англ. мови двома відмінками - називним та об'єктним - з основними семами предикатності, числа і спрямованості.

Підбиваючи підсумок розгляду категорії відмінка в обох мовах, можна скласти наступну таблицю:

<i>Українська мова</i>	<i>Англійська мова</i>
1. Наявність 6 відмінків та кличної форми у системі іменника.	1. Відсутність категорії відмінка в системі іменника.
2. Узгодження в категорії відмінка у займенниках, прикметниках, порядкових числівниках.	2. Відсутність будь-якого узгодження з іншими частинами мови.
3. Відсутність категорії присвійності.	3. Наявність категорії присвійності, що має морфологічне вираження у вигляді морфем <i>'s</i> .
4. Виділення класу живих предметів за допомогою формального вираження у знахідному відмінку.	4. Виділення класу живих істот за допомогою суфікса присвійності.

3.4. Категорія роду.

Відносно категорії роду між українською та англійською мовами розбіжності більш суттєві, ніж у сфері категорій числа і відмінка. Справа в тому, що рід є однією з найхарактерніших категорій української мови, у той час як в англійській мові граматична категорія роду відсутня.

В українській мові рід як мовна категорія притаманна усім іменникам, за винятком *pluralia tantum*. Кожен іменник у складі своїх сем, що визначають його граматичну сутність, обов'язково має сему роду - чоловічого, жіночого та середнього. Категорія роду у іменників української мови має формальний характер, крім іменників, що позначають людей і тварин, оскільки вже не має можливості встановити які-небудь семантичні підстави наявності даної категорії у цілому класу іменників, наприклад, встановити реальні підстави того, що іменники *міст, склад, місяць* відносяться до чоловічого роду, іменники *зірка, земля, вода* - до жіночого, іменники *сонце, море, яблуко* - до середнього. Семи роду разом із семами відмінка і числа входять як семантичні компоненти до афіксальних морфем іменників. Так, до морфем *-ем* в іменнику *місяцем* - семи предметності, одиничності, відмінка, жіночого роду. Із зіставлення набору сем цих двох морфем випливає, що різниця в роді виражається матеріальною різницею морфем *-ем* для чоловічого роду і *-ою* для жіночого.

Категорія граматичного роду в українській мові має здатність поєднуватися з визначеними для кожного родового різновиду формами узгоджуваних слів - прикметників, порядкових числівників, присвійних, вказівних займенників, утворюючи з ними вільні словосполучення: *вузькоколійна залізниця, віконне скло, тонкий художній свист*.

Як особливу характеристику морфологічної структури української мови, відсутню в українській мові, слід відзначити здатність іменників узгоджуватися в роді з формами дієслів минулого часу: "На хвилину вплив місяць, і в його мутному світлі замаячив білий двоповерховий будинок." (В. Шишков "Угрюм - ріка").

Категорія роду в українській мові має формальне вираження в фіксальних морфемах. Так, іменники чоловічого роду у початковій формі характеризуються наявністю нульової морфемі після кінцевого твердого або м'якого приголосного кореня (порівняти: *хлопчик, день, дощ, клен*) або морфемі -й після останнього голосного кореня (порівняти: *потік, рій*).

Семи жіночого роду входять до морфемі -а, -я початкової форми або відображаються у нульовій морфемі після м'якого приголосного кореня: *хмара, нога, пісня, фортеця*.

Семи середнього роду входять до морфемі -о, -е, -я початкової форми: *обличчя, серце, вікно*.

Відчуття сем роду настільки сильне в українській мові, що воно впливає на віднесення до певного роду запозичених слів, в залежності від їх оформлення. Так, неживі іменники з кінцевим -о типу *кіно, бюро* українським мовним мисленням були віднесені до середнього роду. Іменник чоловічого роду *метрополітен* у своїй скороченій формі перейшов до класу іменників середнього роду: *київський метрополітен*, але *київське метро*.

Категорія граматичного роду - чоловічий, жіночий, середній - була колись властива іменникам давньоанглійського періоду. Однак, історичний розвиток морфологічної структури мови призвів до того, що категорія граматичного роду, позбавлена морфологічних засобів вираження, припинила існування. На зміну їй приходить нова категорія, яку професор В. Ярцева назвала категорією активності – пасивності. Суть цієї нової граматичної категорії полягає у виділенні в системі іменників двох класів слів: активних іменників і пасивних іменників. *Активні* - це ті іменники, які, будучи суб'єктом речення, керують додатком. Сюди можуть відноситися як особи, тобто люди, так і неособи, тобто предмети, які в наслідок ситуації, що склалася, розглядаються тими, що говорять, як активні. *Пасивні* - це ті іменники, які, будучи суб'єктом речення, додатка не вимагають. Як відмічає В. Ярцева, "визначаючим є ставлення того, що говорить до даного факту, породжуване конкретною ситуацією об'єктної дійсності." Категорія активності - пасивності має своє матеріальне вираження в мові. Іменники активної категорії співвідносяться з особовими займенниками *he, she* за природньою статтю, з відносним займенником *who* - який приймають афікс присвійності -'s.

Іменники пасивної категорії співвідносяться тільки з особовим займенником *it* з відносним займенником *which*; порівняти: "She spent a great deal of money on her *clothes*, *which* she got from the most fashionable dressmakers in Paris" (W. S. Maugham "The Lion's Skin"); "I liked that picture," she said quietly, "I'm sorry you took it!" (H. Wallpole "A Picture"). Вони також вживаються у

прийменниковому звороті з of ; порівняти: "The first gentleman detached a slip of paper and gave it to her ." (J. Galsworthy "Maid in Waiting"). "The engine of his car purred into the morning air, while his mind went back to his mother's death and his father's." (G. Gordon "Let the Day Perish").

Підбиваючи підсумок розгляду категорії роду, ми можемо зазначити, що ця категорія в складі трьох родів - чоловічого, жіночого, середнього - складає типологічну рису української мови, систематично проявляючись в різних сторонах структури мови, скрізь знаходячи своє послідовне формальне вираження.

В англійській мові суто граматичні засоби вираження значення роду відсутні. Лише одним суфіксом, що виражає значення жіночого роду є *-ess*: *actor - actress, heir - heiress, lion - lioness, tiger - tigress*. Проте, як зауважує О. Смирницький , і три вираження роду відноситься не до граматики, а до лексики. Слово *actress* - актриса у порівнянні з *actor* - актор позначає реально іншу живу істоту, а саме істоту жіночої статі і співвідношення *actor - actress* є по суті таким самим, як і співвідношення слів *father - mother*. До того ж суфікс *-ess* є не граматичним, а лексичним, словотворчим.

В англійській мові давня категорія граматичного роду зникла, замінилася новою категорією - активності-пасивності, приналежність іменників до якої визначається ставленням того, що говорить, до даного факту, що породжується конкретною ситуацією об'єктивної дійсності.

Категорія роду і категорія активності-пасивності не співвідносні одна з іншою, окрім тих випадків, коли мова йде про іменники, що позначають людей.

3.5. Категорія живих-неживих предметів.

Категорія на означення живих-неживих істот визначається як лексико-граматична категорія, що відносить називаний предмет або до розряду живих істот, або до розряду предметів неживої природи, фактів, подій, явищ, якостей, дій, властивостей. В українській мові значення живих-неживих істот (іменників трьох родів граматично виражаються) іноді знаходять суто граматичне (морфологічне) вираження. Так, іменники чоловічого роду, що позначають живих істот і змінюються за другою відміною, мають омонімічні форми в родовому і знахідному відмінках однини, а іменники того ж роду і відміни із значенням неживих істот мають омонімічні форми в називному і знахідному відмінках однини: *немає коня - бачу коня, але стіл стоїть - бачу стіл*.

У множині значення живих істот іменників всіх трьох родів граматично виражаються збігом форм родового і знахідного відмінків, а значення неживих істот - збігом форм називного і знахідного відмінків: *немає студентів - бачу студентів, немає студенток - бачу студенток, немає дітей - бачу дітей, але столи стоять - бачу столи, стіни біліють - бачу стіни; вікна блищать - бачу вікна*.

В англійській мові суто граматичні засоби вираження значення живих - неживих істот, як і роду, відсутні. У іменників значення живих - неживих істот

виражається, переважно, лексико-граматичними морфемами *-er, -or, -ee, -eer, -ist, -ite* (*teacher, doctor, employee, engineer, socialist, pianist, trustee, Kievite*).

З урахуванням зазначених особливостей Г. Воронцова кваліфікує категорію позначення живих - неживих істот в англійській мові як лексико-морфологічну.

3.6. Категорія означеності-неозначеності.

В багатьох західноєвропейських та деяких східних мовах система іменника характеризується категорією означеності-неозначеності. Ця категорія має своє морфологічне оформлення. Частіше за все вона буває виражена артиклем, як в англійській, німецькій та французькій мовах.

Зміст категорій означеності-неозначеності вказує на те, чи уявляється позначуваний іменником предмет, як той, що відноситься до даного класу предметів (неозначений артикль), або ж як предмет відомий, що виділяється з класу однорідних з ним предметів (означений артикль), або ж, нарешті, як той, що взято не в усьому своєму обсязі, а лише в деякій своїй частині (частковий артикль).

Категорія означеності-неозначеності має граматикуалізований характер в англійській мові: це означений артикль *the*, та неозначений артикль *a (an)*.

До семантики артикля *the* входять наступні семи: 1) сема індивідуалізації, завдяки якій іменник, що має при собі артикль *the* виділяється з класу однорідних з ним предметів. Наприклад: "Let's go to the drawing-room", said Mrs. Low. "The boy wants to clear the table" (W.S. Maugham "A Casual Affair"); 2) сема унікальності, яка сигналізує про те, що предмет, позначений відповідним іменником є єдиним у своєму роді: *the Sun, the Earth*; 3) сема вказівності, яка є спільною з відповідною семою вказівних займенників: I saw the man, about whom you phoned me last night; 4) сема узагальнення, яка дає можливість сприймати даний предмет, як узагальнене позначення всіх предметів одного класу: *The horse is a domestic animal.* - Кінь (будь-який кінь) домашня (свійська) тварина.

До семантичної групи неозначеного артикля *a(an)* входять: 1) сема класифікації, що відносить предмет, з яким вона зв'язана, до того чи іншого класу предметів: *a dog* - будь-який собака; 2) сема одиничності, оскільки іменники, що мають неозначений артикль *a (an)*, завжди мисляться в однині. "He was a stockbroker, rather successful in his business." (S. Maugham "The Moon and sixpence.")

На відміну від англійської мови, в українській мові категорія означеності-неозначеності не має морфологічного вираження і виражається лексично.

Засоби, що використовуються для цієї мети, наступні:

1. Вказівні займенники *цей, ця, це, ці* або *той, та, те, ті*, у яких в цьому випадку сема гаситься і висовується сема індивідуалізації.
2. Неозначені займенники *якийсь, якась, якесь, якісь*.

3. Числівник *один*, що відповідає за своєю функцією неозначеному артиклю *a (an)*.

"За 15 верст від мого маєтку живе *одна* знайома мені людина

4. Інвертований порядок слів, коли підмет в реченні знаходиться у постпозиції до свого присудка. "Біля дерева стояла дівчинка і захопленими очима дивилася в далечінь."

Розгляд категорії означеності-неозначеності показав суттєві розбіжності в цьому плані у структурі обох мов. Відсутність морфологічно вираженої в українській мові категорії означеності-неозначеності позбавляє носія української мови твердої опори на рідну мову. А це спричиняє численні помилки в мовленні студентів. Щоб їх уникати, необхідно вивчити їх типологію, ретельно зіставити обидві мови в плані даної категорії і розробити багатоступеневу методику навчання вживання артикля на різних рівнях вивчення англійської мови.

Питання для співбесіди та самоперевірки

1. Якими граматичними категоріями характеризується іменник в англійській та українській мовах?
2. Як визначається категорія числа, відмінка, живих – неживих предметів?
3. Які способи морфологізації цих категорій в обох мовах?
4. Що таке *singularia tantum* та *pluralia tantum* і які іменники відносяться до цих класів у мовах, що зіставляються?
5. Перечисліть найбільш характерні випадки, коли форми числа не виконують функцій квантитативної актуалізації.
6. Які головні особливості відмінкових парадигм в англійській та українській мовах?
7. До чого зводяться основні функції англійського присвійного відмінка?
8. Які основні риси типологічної подібності та різниці між українською та англійською мовами в галузі категорії числа, відмінка, роду, живих – неживих предметів?
9. Що таке лексикалізація форм числа?
10. Яке морфологічне оформлення має категорія означеності – неозначеності?
11. Які засоби передачі цієї категорії в українській мові?

Література

1. Вихованець І. Городенська К. Теоретична морфологія української мови. К.: Пульсари, 2004.
2. Гладуш Н.Ф. Теоретична граматики англійської мови в таблицях і схемах. К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002.
3. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Поченцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. М.: Высшая школа, 1981.

4. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посіб. / І.В. Корунець. Вінниця: Нова книга, 2003.
5. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. К.: Академія, 2006.
6. Левицький А.Е. Порівняльна граматики англійської та української мов : навч. посіб. / А.Е. Левицький. – К. : Освіта України, 2007.
7. Ніконова В.Г. Курс теоретичної граматики сучасної англійської мови : навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2018.
8. Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. К.: Вища школа, 2005.
9. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях. К.: Вища школа, 2004.
10. Сучасна українська мова / за ред. О.Д. Пономарева. К.: Либідь, 2005.
11. Харитонов І.К. Теоретична граматики сучасної англійської мови. Ніжин: НДП, 1992.

Лекція № 4

Тема: Зіставна характеристика прикметника та його категорій в англійській та українській мовах.

План

- 4.1. Загальна характеристика прикметника в англійській та українській мовах.
- 4.2. Семантико-морфологічні розряди прикметників:
 - 4.2.1. Якісні прикметники.
 - 4.2.2. Відносні прикметники.
 - 4.2.3. Відносно-якісні прикметники.
 - 4.2.4. Присвійні прикметники.
- 4.3. Морфологічні категорії прикметника:
 - 4.3.1. Категорія роду.
 - 4.3.2. Категорія числа.
 - 4.3.3. Категорія відмінка.
 - 4.3.4. Категорія ступеня якості.

4.1. Загальна характеристика прикметника в англійській та українській мовах.

В українській мові прикметник - це самостійна частина мови, що передає не процесуальну (семантичну) ознаку предмета, виражаючи її в граматичних категоріях роду, числа та відмінка.

На відміну від українського, прикметник в англійській мові не має узгодження з іменником і в цьому плані наближається до мов зовсім іншого

типу - аглютинативних, наприклад тюркських, в яких відсутність узгодження з іменником має типологічний характер.

В той же час в англійській мові, як і в українській, прикметник позначає ознаки, якості або властивості предметів і має морфологічну виражену категорію ступеня якості (порівняння).

У сучасній українській та англійській мовах прикметник чітко виділяється як самостійна частина мови зі своїми семантико-граматичними особливостями. Але історичні дослідження показують, що так було не завжди. В індоєвропейській прамові значення імені і атрибутивне значення передавалося іменником. Прикметник - продукт пізнішого розвитку мови, він більш абстрактний, молодший від іменника і утворився з нього. Слова з атрибутивним значенням поступово відокремилися від іменника, посилювалися ступінь диференціації цих частин мови, поглибилися семантичні та формально граматичні відмінності між ними, він почав функціонувати як самостійна частина мови.

4.2. Семантико - морфологічні розряди прикметників:

4.2.1. Якісні прикметники.

Усі прикметники української мови в залежності від граматичних особливостей і характеру ознаки, що ними передається, поділяються на три групи: якісні, відносні і присвійні. Кожна з цих груп має свої семантичні і граматичні відмінності. В англійській мові відносні прикметники відсутні.

Якісні прикметники різноманітні за значенням. Вони можуть вказувати на: протяжність у просторі (*довгий, вузький, глибокий; long, narrow, deep*), у часі (*повільний, швидкий, довгий; slow, fast, long*), духовні чи фізичні властивості живих істот (*талановитий, добрий, незграбний, хворий; talented, kind, awkward, sick*), ознаки, що сприймаються органами чуття (*гарячий, гіркий; hot, bitter*), колір (*зелений, червоний; green, red*), вагу (*важкий, легкий; heavy, light*). Якісні прикметники різноманітні за граматичними властивостями, а саме: вони (в переважній більшості) мають ступені порівняння (*високий - вищий - найвищий; tall - taller - tallest*), антонімічні пари (*великий - маленький; big - small; молодий - старий; young - old*), служать твірною основою для іменників абстрактного значення (*довгий - довжина; long - length (longitude); твердий - твердість; firm - firmness; доблесний - доблесть; valorous - valour*), для прислівників з суфіксами *o, e* (в українській мові: *далекий - далеко; гарячий - гаряче; дружній - дружньо*), з суфіксом *-ly* (в англійській мові: *slow - slowly, loud - loudly, careful - carefully*); можуть поєднуватися з прислівниками міри і ступеня (*дуже холодний; very cold; завжди уважний; always attentive; вічно молодий; ever young*).

4.2.2. Відносні прикметники.

Для відносних прикметників суттєво те, що вони визначають ознаку предмета не безпосередньо, не прямо, а через виділення іншого предмета, наприклад: *дерев'яний стіл, тобто стіл із дерева; кам'яна гора - гора з каменю,*

міський парк, тобто парк, розташований у межах міста; a wooden house (a house made of wood), an American boy (a boy from America).

Відносні прикметники відрізняються від якісних і за граматичними, і за лексичними ознаками, вони, наприклад, не створюють ступенів порівняння, ступенів якості, не можуть сполучатися з прислівниками, не мають антонімічних пар. В англійській мові значна частина відносних прикметників належить до галузі науки: *biological, chemical, physical*. Серед характерних граматичних особливостей можна відзначити те, що прикметники цієї групи мають лише похідну основу (*шкіра - шкіряний, берег - береговий; wood - wooden, gold - golden, silk - silken*), мають синоніми серед іменників у родовому відмінку. Іноді з прийменниками *для, з*: *віконні рами - рами для вікон, пластмасова миска - миска з пластмаси; в англійській мові з прийменниками of, from* : *a woolen scarf (a scarf made of wool), a British ship (a ship from Britain)*.

Особливістю англійської мови є те, що в значенні відносності прикметників часто виступають визначники - іменники (іменники, що вживаються як препозитивні означення до інших іменників). Тому в багатьох випадках українському відносному прикметнику відповідає в англійській мові не прикметник, а визначник - іменник: *a school library - шкільна бібліотека; a football match - футбольний матч; London streets - лондонські вулиці*.

4.2.3. Відносно-якісні прикметники.

Серед прикметників виділяється також група відносно-якісних, які можуть передавати значення відношення чи якості в залежності від іменника, чи контекстуального оточення. Ознака якості в таких прикметників винесена як другорядна на базі первісно відносних прикметників. Відносно-якісні прикметники бувають двох типів. Одні з них мають більшість ознак якісних прикметників, а саме: утворюють ступені порівняння: (*драматичні - драматичніші - найдраматичніші події; dramatic - more dramatic - most dramatic events*), сполучаються з кількісно-означальними прислівниками (*дуже, надзвичайно драматичні події - very, extremely dramatic events*), від них утворюються якісно-означальні прислівники на *-о* (в українській мові: *драматично, лірично*) і на *-ly* (в англійській мові: *dramatically, lyrically*). Інші, передаючи ознаку якості, не набули здатності утворювати ступені порівняння, сполучатися з кількісно-означальними прислівниками. До цього типу відносять прикметники із значенням кольору (*вишневі вуста, золоте волосся - golden hair*) чи матеріалу (або речовини): *металевий голос, мідні лоби; metallic voice, silken hair, cat-like stealth*.

4.2.4. Присвійні прикметники.

Присвійні прикметники вказують на ознаку предмета за належністю його якійсь живій істоті і утворюються, як правило, від іменників - назв живих істот. Для цих прикметників характерні свої словотворчі суфікси: *-ин, -їн (сестрин, Марїїн), -ів, -їв (у відкритих складах -ев, -єв, -ов): Іванів, Василєва, Авгієві;*

суфікс -ськ, якщо прикметник означає належність (*батьківське подвір'я*); цей же прикметник є якісним в іншому значенні: *батьківське ставлення*.

В англійській мові присвійні прикметники відсутні. Ця відсутність заповнюється словосполученнями, в яких українському прикметнику відповідає іменник, оформлений присвійною часткою *'s*: *my father's house, my wife's bag, батьківський дім, жінчина сумка*.

4.3. Морфологічні категорії прикметника:

4.3.1. Категорія роду.

Категоріальна специфіка прикметника в українській мові як іменної частини мови полягає в тому, що морфологічні категорії роду, числа та відмінка, які він має, функціонують як синтаксично залежні, мотивовані відповідними морфологічними характеристиками іменника.

Морфологічна категорія роду прикметника є словозмінною. Виражаючись за допомогою набору синкретичних за своєю функціональною спрямованістю флексій, вона сигналізує рід означуваного прикметником іменника і подана трьома рядами форм: чоловічого (*широк-ий степ, мужн-ій воїн*), жіночого (*широк-а вулиця, мужн-я жінка*) та середнього (*широк-е вікно, сувор-е обличчя*). У випадках суто формальних, десемантизованих родових характеристик іменника, морфологічні показники відповідного роду прикметники одночасно за принципом узгодження визначають рід іменника. Разом з тим категорія роду в системі прикметника може використовуватися як єдиний можливий засіб ідентифікації відповідної морфологічної характеристики іменника. Особливо показовими в цьому плані є іменники загального роду, іменники із значенням особи, зокрема, найменування за професією або роду занять, що мають тільки форму чоловічого роду, але використовуються для номінацій осіб чоловічого і жіночого роду. Щодо згаданих іменників родова характеристика узгоджуваного прикметника виступає як свого роду аналітичний показник статі особи, що характеризується певною ознакою: *молодий лікар - молода лікарка*.

4.3.2. Категорія числа.

Категорія числа - словозмінна, синтаксично зумовлена категорія, що проявляється у зв'язку з узгодженням прикметника з відмінковою формою означуваного ним іменника. Категорія числа прикметника, що виражається у протиставленні окремих значень однини і множини, виявляється в двох рядах відмінкових форм однини і множини: *молод-ий сад - молод-і сади; широк-а вулиця - широк-і вулиці*. Форми однини і множини прикметника сигналізують про розмежування одиничності і множинності, що характеризуються відповідними ознаками предметів. Прикметники, що сполучаються з іменниками *pluralia tantum*, асиметричні щодо форми множини, оскільки вони не виражають реальної множинності предметів і виступають у суто узгоджувальній функції: *нов-і сани, достроков-і вибори, літн-і канікули*.

4.3.3. Категорія відмінка.

Категорія відмінка - це словозмінна морфологічна категорія, що функціонує в безпосередньому зв'язку з вживанням прикметника в якості присубстантивного залежного компонента - означення, а також в ролі іменної частини складеного присудка.

Категорія відмінка реалізується в шістьох рядах форм однини і множини. Прикметники чоловічого і середнього роду в однині відрізняються тільки за формами називного і знахідного відмінків. Прикметники жіночого роду у формах однини характеризуються окремим, властивим тільки їм, рядом флексій: а) відмінкові форми чоловічого - середнього роду: *нов-ий, нов-е; новог-о, новом-у; нов-ий (-ого), нов-е; нов-им, на нов-ому (-ім)*; б) відмінкові форми жіночого роду: *нов-а, нов-ої, нов-ій, нов-у, нов-ою, на новій*. Для відмінкових форм множини характерна повна нейтралізація родових відмінностей: *нов-і, нов-их, нов-им, нов-і (-их), нов-ими, на нов-их*.

В найбільшому ступені морфологічна інформативність категорії відмінка прикметника проявляється у сполученнях з невідмінюваними іменниками, коли форма узгоджуваного прикметника сприяє визначенню синтаксичної функції і конкретного відмінкового вживання іменника: "Стояла жінка в червоному *драповому* манто." (Смаліч); "Менша сестра вигукувала слова *дзвінком* сопрано." (Кримський).

Основною граматичною особливістю прикметників в англійській мові є їхня незмінюваність за числами, родами, відмінками, а отже відсутність узгодження з означуваними іменниками. Ще однією диференційною ознакою українських прикметників слід вважати наявність у якісних прикметників двох форм: повної і короткої. Короткі прикметники виконують предикативну функцію в реченні. До цієї групи належать: варт, винен, винуват, годен, голоден, жив, здоров, ладен, певен, повен, повинен: "Я доведу народу, що годен імені народного слуги." (Бажан).

На відміну від української мови, в англійській мові відсутній розподіл прикметників на повні і короткі. Одна і та сама форма прикметників використовується як в атрибутивній, так і в предикативній функції: "Yes, Mr. Hartley, I don't feel too fit. His voice was thick and heavy." (G.Gordon "Let the day Perish"). This is a good house. This house is good.

Єдиною категорією прикметника, спільною для обох мов, є категорія ступеня якості (порівняння).

Категорія ступеня якості (порівняння) - це граматична категорія, яка передає ступінь інтенсивності ознаки або якості, вираженої прикметником в тричленній опозиції, перший член якої (форма звичайного ступеня) є немаркованим, а два інших (форми вищого і найвищого ступеня) - маркованими членами.

В українській та англійських мовах розрізняють синтаксичні і аналітичні форми ступенів порівняння. Звичайний ступінь характеризується тим, що

передає ознаку як таку. Свідчить про її наявність у предметі, але не вказує на її кількість чи міру. Прикметники вищого ступеня набувають певного значення в плані кількісного виміру ознаки. У цьому суттєва різниця між значенням прикметника звичайного і вищого ступеня. У першому - ознака предмета характеризується безвідносно і безпосередньо, а в другому - набуває відносного порівняльного значення. Прикметники найвищого ступеня передають повну, абсолютну перевагу одного предмета над іншим, за якоюсь відомою ознакою.

В українській мові у прикметників вищого ступеня існують дві форми вираження - проста (синтетична) і складена (аналітична). Проста форма утворюється додаванням до основи прикметника звичайного ступеня суфіксів - іш-, -ш-, -ч-: *білий - біліший, глибокий - глибокий, високий - вищий*.

Складена форма вищого ступеня утворюється за допомогою сполучення слова *більш (менш)* та прикметника звичайного ступеня: *більш корисний, менш уважний*.

Прикметники вищого ступеня обох способів творення, як правило, поєднуються з прислівниками типу: *ледь, незрівнянно, значно, ще*, які ще більше підсилюють ознаку порівняння: *вищий - ще вищий, незрівнянно вищий, значно вищий*.

В англійській мові розповсюдження синтетичних форм утворення обох ступенів порівняння обмежене в основному односкладовими прикметниками і незначною кількістю двоскладових прикметників із закінченнями: *-y, -ow, -le, -er*. Форма вищого ступеня утворюється за допомогою суфікса *-er*, а найвищого - за допомогою суфікса *-est*: *simple - simpler - the simplest; strong - stronger - the strongest; narrow - narrower - the narrowest*.

В обох мовах є декілька співвідносних за значенням прикметників, що утворюють ступені порівняння суплетивним способом: англ. *good - better - the best*, укр. *хороший - кращий - найкращий*; англ. *bad - worse - the worst*; укр. *поганий - гірший - найгірший*.

Суплетивні форми ступенів порівняння мають англійські кількісні прикметники *many - more - the most; little - less - the least*. В українській мові маємо відповідність лише останньому: *малий - менший - найменший*. Але це відповідність обмежується лише формальною словотворчою схожістю. Хоча синтетичний спосіб утворення ступенів порівняння властивий перш за все односкладовим прикметникам, однак не можна вважати, що односкладовим прикметникам англійській мови зовсім не характерний аналітичний спосіб утворення ступенів порівняння. "The air was thin and the sky more pale." (J. Steinbeck). "Because it's more true?" (I. Stone). "It's more smooth words. What did my father say?" (R. Crichton). Цей спосіб вживається при відсутності вказівки на предмет, з яким здійснюється порівняння.

Для прикметників найвищого ступеня в українській мові існує три форми вираження - просте, складне і складене. Проста утворюється від основи

прикметника вищого ступеня за допомогою суфікса *най-*: *ближчих - найближчих, кращий - найкращий*.

Складна форма - це поєднання простою форми найвищого ступеня і часток як, що: *якнайдовший, щонайсильніший*.

Складена (аналітична) форма найвищого ступеня утворюється шляхом сполучення слів антонімічного значення найбільш, найменш з прикметником звичайного ступеня: *найбільш вибагливий, найменш примхливий*. Найвищий ступінь прикметника, що передає властивості живих істот, утворюється за допомогою прикметника вищого ступеня у поєднанні його зі словосполученням *за (від) + усіх*: *щедріший за всіх, веселіший від усіх*. В англійській мові аналітичними формами порівняння прикметників у вищому і найвищому ступенях традиційно вважаються поєднання багатоскладових та двоскладових, що не закінчуються на *-у, -le, -ow, -er*, з формами *more* - для вищого ступеня та *most* - для найвищого: *pleased - more pleased - the most pleased; beautiful - more beautiful - the most beautiful*.

Синтетична форма прикметників найвищого ступеня в українській мові може набувати значення елятиву, тобто передавати гранично велику міру ознаки безвідносно до інших предметів, без зіставлення з ними, без виділення одного предмета з ряду однорідних за якоюсь ознакою або якістю. У таких формах відсутнє порівняння чи зіставлення кількісних характеристик предметів: *найширше коло читачів, виділимо їх найхарактерніші риси, питання вирішено без найменших зусиль з боку адміністрації*.

В англійській мові елятив виражається аналітично: *a most beautiful woman. That is a most interesting word. Really that is a most amusing thought*.

В англійській мові можна відмітити ряд випадків лексикалізації форм ступенів порівняння. Так, словоформи *elder, eldest*, що сходять до давньоанглійських форм вищого і найвищого ступеня *ildra* та *ieldest*, розвилися в окремі слова із своїм власним лексичним значенням, що спричинило розвиток у прикметника *old* нових ступенів порівняння.

Аналогічне слід сказати і про форми *latter, last, next*:

Later (пізніший) - the latest - найпізніший, останній (за часом)

Late

Latter (останній з двох за порядком) - the last (найостанніший за порядком)

Here is the latest news. She wore a dress of the latest fashion. Later events showed that he was tight. I saw him on the last day of my holiday. John and Nick are my friend. The latter is my classmate.

The nearest -

найближчий Near -

nearer

The next - наступний за порядком, майбутній

How can I get to the nearest post-office? Come nearer, please. The next train leaves in an hour. What is the next thing to do?

В українській мові про лексикалізацію ступенів порівняння можна говорити в наступних випадках: *вища освіта; молодший, старший лейтенант; нижчий тип тварин*.

Усе сказане про прикметник можна звести до такої порівняльної таблиці:

Ознаки	Англійська мова	Українська мов
Якісні прикметники	+	+
Повна форма	+	+
Коротка форма	-	+
Відносні прикметники	+	+
Присвійні прикметники	-	+
Категорії роду, числа, відмінка	-	+
Категорія ступеня якості	+	+
Звичайний ступінь	+	+
Вищий ступінь:	+	+
а) синтетичний	+	+
б) аналітичний	+	+
Найвищий ступінь:	+	+
а) аналітичний	+	+
б) синтетичний	+	+

Питання для співбесіди та самоперевірки

1. Які граматичні категорії характерні для прикметника в англійській та українській мовах?
2. Назвіть семантико-морфологічні розряди прикметників. Порівняйте кількість розрядів в обох мовах.
3. На які групи діляться якісні прикметники за значенням?
4. Назвіть характерні риси відносних прикметників.
5. На що вказують присвійні прикметники? Як передається їх значення в англійській мові?
6. Назвіть морфологічні категорії прикметника в англійській та українській мовах. В чому їх схожість та різниця?
7. Які характерні особливості категорії роду, числа та відмінка в українській мові?
8. Назвіть ступені порівняння в обох мовах. Якими вони бувають за способами утворення?
9. Що таке суплетивний спосіб утворення ступенів порівняння?
10. Що таке елятив?
11. Що таке лексикалізація форм ступенів порівняння прикметників?

Література

1. Вихованець І. Городенська К. Теоретична морфологія української мови. К.: Пульсари, 2004.
2. Гладуш Н.Ф. Теоретична граматики англійської мови в таблицях і схемах. К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002.
3. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Поченцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. М.: Высшая школа, 1981.
4. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посіб. / І.В. Корунець. Вінниця: Нова книга, 2003.
5. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. К.: Академія, 2006.
6. Левицький А.Е. Порівняльна граматики англійської та української мов : навч. посіб. / А.Е. Левицький. – К. : Освіта України, 2007.
7. Ніконова В.Г. Курс теоретичної граматики сучасної англійської мови : навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2018.
8. Плющ М.Я. Граматики української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. К.: Вища школа, 2005.
9. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматики української мови в таблицях. К.: Вища школа, 2004.
10. Сучасна українська мова / за ред. О.Д. Пономарева. К.: Либідь, 2005.
11. Харитонов І.К. теоретична граматики сучасної англійської мови. Ніжин: НДП, 1992.

Лекція № 5

Тема: Зіставна характеристика дієслова та його категорій в англійській та українській мовах.

План

- 5.1. Загальна характеристика дієслова в англійській та українській мовах.
- 5.2. Категорія виду.
- 5.3. Категорія часу:
 - 5.3.1. Теперішній час.
 - 5.3.2. Минулий час.
 - 5.3.3. Майбутній час.
- 5.4. Категорія стану.
- 5.5. Категорія способу.
 - 5.5.1. Дійсний спосіб.
 - 5.5.2. Наказовий спосіб.
 - 5.5.3. Умовний спосіб.
- 5.6. Категорії особи та числа.

5.1. Загальна характеристика дієслова в англійській та українській мовах.

Дієслово в українській мові характеризується наявністю семи граматичних категорій: 1) категорії виду, що виражається морфологічними формами доконаного та недоконаного видів; 2) категорії часу, що знаходить своє вираження у формах п'яти часів - трьох форм часу недоконаного і двох форм доконаного виду; 3) категорії стану, що має морфологічні вираження у вигляді форм активного, зворотно-середнього і пасивного стану; 4) категорії способу, представлені формами трьох способів - дійсного, наказового та умовного; 5) категорії особи, вираженої особовими закінченнями; 6) категорії числа, вираженої особовими закінченнями; 7) категорії грам. роду у формах однини минулого часу.

В системі англійського дієслова подані наступні граматичні категорії: 1) категорія часу, що виражена трьома формами часу - теперішнім, минулим та майбутнім; 2) категорія способу, (вираженою) подана наступними морфологічно вираженими формами способів - дійсного, наказового, умовного I, умовного II, передбачуваного; 3) категорія стану, що має морфологічні вираження (у формі) у вигляді форм активного та пасивного стану; 4) категорія виду, подана формами двох видів - загального і тривалого; 5) категорія часової віднесеності, поданої формами перфекту; 6) категорія особи, виражена в теперішньому часі морфемою *-(e)s* та нульовими морфемами в інших особах; 7) категорія числа.

5.2. Категорія виду.

Порівняльно-типологічний аналіз категорії виду в англійській та українській мовах пов'язаний із серйозними труднощами, що зумовлено в першу чергу недостатньою розробленістю цієї категорії в обох мовах.

Категорія виду звичайно визначається як така лексико-граматична категорія, яка передає характеристику протікання дії або процесу, позначеного дієсловом - повторюваність, тривалість, багатократність, миттєвість дії, або результативність, завершеність-незавершеність, і, нарешті, граничність, тобто відношення дії до її внутрішньої межі.

Складність трактування категорії виду в англійській мові погіршується тією обставиною, що наявність цієї категорії в ній взагалі заперечували і заперечують багато відомих вчених, зокрема Г. Суїт, О. Есперсен, І. Вахек та Н. Іртенєва. Деякі граматисти, визначаючи цю категорію в англійській мові, разом з тим стверджують, що вона підпорядкована категорії часу і не існує самостійно, у відриві від останньої. Складність типологічного зіставлення полягає також і в тому, що в українській мові з одного боку і в англійській мові з іншого (якщо визнати наявність в ній цієї категорії), існує принципова відмінність. В англійській мові вид розуміється як категорія, "що передає спосіб, характер протікання дії в часі".

В українській мові розрізняють два види: доконаний і недоконаний. Форми доконаного виду позначають дію, як ту, що досягла своєї внутрішньої межі (*списав, розламав, прочитав*), і навпаки, дієслова недоконаного виду не містять вказівок на досягнення дією своєї межі (*списував, розламував, читав*).

Для вираження видових значень в українській мові існує своя особиста система морфологічних засобів:

1. Суфікси *-ив, -ів, -ув* з чергуванням голосних або приголосних, які додаються до дієслівної основи; при цьому утворюються дієслова недоконаного виду від дієслів доконаного виду: *зігріти - зігрівати, показати - показувати, закрити - закривати*.
2. Суфікс *-ну*, що додається до дієслівної основи; при цьому утворюються дієслова доконаного виду від дієслів недоконаного виду: *дути - дунути, кричати - крикнути, стукати - стукнути*.
3. Префікси *з-, на-, за-, по-, від-, о-, с-*: *писати - списати, їсти - з'їсти, будувати - побудувати, будувати - відбудувати, ховати - заховати, сліпити - осліпити*.
4. Змінювання голосних кореня, яке в окремих випадках супроводжується чергуванням голосних у дієслівній основі: *рішати - рішити, уявляти - уявити*.
5. Змінювання місця наголосу при тому ж фонемному складі слова: *насіпати - насипати, розрізати - розрізати*.

Крім однокореневих видових пар дієслів, існує обмежене число пар, утворених від різних основ: *брати - взяти, говорити - сказати*.

В давньоанглійській мові категорія виду була представлена двома видами - недоконаним, що являв собою основу дієслова, звичайно не ускладнену префіксом, наприклад, *wyrcean - робити, працювати; settan - ставити, класти*, і доконаним, що утворювався за допомогою префіксів, переважно за допомогою префікса *ze-* і деяких інших, наприклад, *zewyrcean - зробити; zesettan - поставити, покласти*. Дієслова недоконаного виду мали співвідносні дієслова доконаного виду, як правило з тим же лексичним значенням, наприклад: *sellan - давати, zesellan - дати; bindan - зв'язувати, zebindan - зв'язати*.

Але вже в давньоанглійському періоді можна виявити ряд випадків, коли додавання префікса призводило не до утворення дієслова доконаного виду, а утворення нової лексичної одиниці, тобто слова із значенням, відмінним від значення відповідного дієслова недоконаного виду, наприклад, *sitan - приходити, besitan - траплятися; sittan - сидіти, besittan - облягати*.

Система двох видів в давньоанглійській період виявилася нестійкою. З одного боку, видові префікси поступово набули значення словотворчих морфем, що зберіглося ще і дотепер, наприклад: *to come - приходити; to become - ставити; to lie - брехати, to belie - обмовити*; з іншого - протягом середньоанглійського періоду відбувалося поступове відмирання префіксів, завдяки чому морфологічні засоби вираження видів доконаного і недоконаного поступово втрапилися. Разом з тим зникли і співвідносні пари дієслів, і таким чином протягом середньоанглійського періоду категорія виду була втрачена.

Це призвело до того, що в сучасній англійській мові українським видовим співвідносним парам дієслів звичайно відповідає одне дієслово в англійській мові, наприклад: *получити* - *to receive*, *получати* - *to receive*; *вставати* - *to get up* і *встати* - *to get up*. На зміну зниклій категорії виду прийшла складна система часових форм, яка на певному етапі свого розвитку, вже в новоанглійському періоді, дала початок новим видовим характеристикам дії та процесу, що здобуло в сучасній англійській мові неоднозначне тлумачення.

Виходячи з розуміння виду як граматичної категорії, що характеризує дію за ознаками її протікання і має закріплені морфологічні показники, проф. А. Смирницький виділив в системі граматичних категорій сучасної англійської мови категорію виду, що складається з двох видів – загального виду, що представлений в теперішньому часі нульовими морфемами *i* -(e)s (3 особа однини), в минулому часі - морфемою *-ed*, або формами з чергуванням голосних типу *sit* - *sat*, *speak* - *spoke*, в майбутньому часі *shall* (will) +V та позначаючого самий факт здійснення дії, та тривалого виду, що представлений дієсловом *to be* у формі відповідного часу і формою *-ing*, наприклад: *I am sitting*, *he is standing*, *they are walking*.

Але на відміну від української мови, де дієслова доконаного та недоконаного видів утворюють співвідносні пари лексичних одиниць, кожна з яких має свої морфологічні ознаки і характеристики в утворює два ряди співвідносних форм, в англійській мові дієслова загального та тривалого виду таких пар не утворюють. Кожне дієслово в англійській мові, за нечисленними виключеннями може приймати як форму загального, так і форму тривалого виду; іншими словами, дієслова в англійській мові співвідносних видових пар не утворюють.

Іншу точку зору на проблему виду в англійській мові висловлює проф. І. Іванова. Вона вважає, що виду як особливої граматичної категорії в англійській мові немає. Групи часових форм: основної, тривалої, перфектної та перфектно-тривалої - вона називає розрядами. Вона вважає, що основний розряд (*Indefinite*) - єдина форма, здатна передавати динаміку, зміну подій. Інші розряди деталізують дію в плані одночасності або чергування, але не використовуються для передавання зміни дій в часі. І. Іванова вважає, що основний розряд байдужий до категорії виду, оскільки він може, по-перше, передавати значення однократності та багатократності, і, по-друге, за лінією неграничних дієслів і подвійних дієслів він синонімічний формам тривалого розряду, а основне минуле синонімічне перфекту теперішнього часу, хоч ці дві останні форми взаємно протилежні за своїм видовим змістом, оскільки видовий зміст тривалого розряду - це процес в його протіканні, а видовий зміст перекладу - діє в її завершеності. Як тривалий, так і перфектний розряд, за думкою І. Іванової, не є видовим, а лише має граматичне значення виду, що тісно переплітається з категорією часу, яка розглядається як головна в цій системі.

Як впливає із сказаного вище, формальних рис спільного між категорією виду в англійській та українській мовах фактично немає, якщо не враховувати однакової кількості видів (двох) в зіставних мовах. Немає повної відповідності і в семантичному плані. Загальний вид відповідає як доконаному, так і недоконаному виду в українській мові: англ. - *I came*; укр. - *я прийшов, я приходив*. Тривалий вид в англійській мові відповідає тільки недоконаному виду в українській мові: *I am writing* - *я пишу, I was writing* - *я писав*.

5.3. Категорія часу.

В індоєвропейських мовах трихотомічний поділ об'єктивного часу (на теперішній, минулий і майбутній) знаходить своє відображення у формах граматичного часу. Звідси і визначення останнього як граматичної категорії, що позначає відношення дієслівної дії до одного з трьох реальних часових планів - теперішньому, минулому і майбутньому. Відповідно в усіх зіставних мовах розрізняють теперішній, минулий і майбутній час.

5.3.1. Теперішній час.

Хоч теперішній час визначається як граматичне значення, що співвідносить дієслівну дію або стан з планом теперішнього реального, діапазон його вжитку значно ширший. В українській та англійській мовах форми теперішнього часу позначають дії, що відбуваються в момент мовлення (англ. *He is writing a letter* - укр. *Він пише листа*) і займають період часу, що включає і момент мовлення (англ. *Now he is having a rest in the Crimea* - укр. *Зараз він відпочиває в Криму*), відбуваються регулярно (англ. *Every year he spends his leave in the country* - укр. *Щорічно він проводить відпустку в селі*).

В українській та англійській мовах теперішній час вживається екстемпорально, тобто для позначення дій, що відбуваються завжди в будь-який час (англ. *The Earth rotates round the Sun* - укр. *Земля обертається навколо Сонця*).

Для обох зіставних мов характерна транспозиція значення теперішнього часу до плану минулого (*praesens historiam*), що є важливим стилістичним прийомом, який надає яскравості опису минулих подій:

"You're a pretty mysterious lot of boys", Hogan said

"Hello, Danny," John says

"Hello. Danny," Morgan says and shakes hands.

(Hemingway)

-Михайле, це ти мені сьогодні приніс гриби? - несподівано запитав голова комбіву.

Я не знаю, що сказати, і мовчу.

(Стельмах)

До числа специфічних рис обох мов, що стосуються вживання теперішнього часу, слід віднести наступні:

1. В англійській мові теперішній час перфектної кореляції виражає дії, "No, She has gone to the theatre"(Dreiser)"; укр. Ні, вона пішла в театр.

2. Вживання теперішнього часу обох видів та кореляцій в підрядних реченнях часу та умови для позначення майбутніх дій є закономірністю англійської мови : "I'll sling them outside when I go to bed."

3. В українській мові нормою є вживання форм теперішнього часу з відносним значенням для позначення дій в минулому (звичайно в підрядних додаткових реченнях): " Дорогою люди дивувалися, що Панас несе в школу сина." (Стельмах)

В англійській мові в аналогічних випадках вживання теперішнього часу припустимо, мабуть, лише в мові персонажів творів художньої літератури: "I don't say that. I just meant I can change a wheel."(Barslow) і у мові публіцистики : "The makers of the film stressed that the production does not advocate terrorism, to which they are completely opposed."("Sundy Times").

5.3.2. Минулий час.

З усіх граматичних часів минулий час семантично виражений найбільш чітко. Він подає дію як співвіднесену з планом минулого, тобто як таку, що відбулася до моменту мовлення.

В обох мовах видові значення дієслівних форм зумовлюють окремі значення форм минулого часу. В англійській мові до видових значень додається значення категорії кореляції, тобто категорії часової співвіднесеності.

В українській мові виділяють три значення минулого часу: імперфектне (дію представлено як процес, що відбувався, але не був завершений в минулому), перфектне (дію представлено як процес, що завершився в минулому, однак вказівка та відокремленість результату дії з планом теперішнього відсутній), аорістичне, що представляє дію як процес в минулому, результат якого відокремлений від плану теперішнього.

У формах англійського минулого часу актуалізуються усі три перелічені значення, проте перфектне для нього мало характерне. Типовим виразником цього значення є теперішній час перфектної кореляції і значно рідше - минуле загального виду: "I am Nisus Yallames. I have come from Sornos which was destroyed."(Aldridge). My name is Angus Burke. I came up from Candva.

Для минулого часу, завдяки його найбільшій семантичній визначеності, транспозиція не характерна, хоча і припустима в українській мові: "Христина Архипівна, ми пішли." (О. Корнійчук). В англійській мові така транспозиція неможлива.

Відмітимо специфіку вживання минулого часу в англійській та українській мовах:

1. В англійській мові форми перфектної кореляції служать граматичним засобом вираження попередності в минулому: "They told how they had come up the Inktas."(I. Aldridge).

2. В українській мові є два минулих часи. Окрім звичайного синтетичного тут зрідка зустрічається аналітичний давноминулий час, утворений від форм синтетичного минулого за допомогою допоміжного дієслова бути також в минулому часі: був читав, була читала, були читали. Наприклад: "Знов узялися за лопати всі горнороби, що вчора були зовсім покинули цей котлован."(Я. Болег). Значення українського давноминулого завжди аорістичне, тобто відокремлено від теперішнього.

5.3.3. Майбутній час.

Майбутній час співвідносить дієслівну дію з планом майбутнього, тобто представляє її як ту, що відбувається після моменту мовлення.

В англійській мові майбутній час утворюється тільки аналітично (поєднуванням допоміжних дієслів *shall i will* з інфінітивом відмінюваного дієслова), в українській мові - як синтетично, так і аналітично. В українській мові розрізняють два види синтетичного майбутнього. Перше утворюється від дієслів доконаного виду за допомогою таких самих особових закінчень, що і теперішній час (*я принесу, ти принесеш, він принесе*), друге - від дієслів недоконаного виду за допомогою закінчень *-му, -меш, -ме, -мемо, -мете, -муть*, які розвилися з форми дієслова *їняти* : *я писатиму, він писатиме*.

Аналітично майбутній час в українській мові утворюється тільки від дієслів недоконаного виду: *я буду читати, ти будеш читати*.

Характерною рисою англійської мови є наявність в ній форм так званого майбутнього в минулому. В трактовці цих форм ми поділяємо точку зору тих дослідників, які розглядають їх як форми майбутнього з часовим центром в минулому. В українській мові в аналогічних випадках зустрічаємо майбутнє з відносним значенням англ. *He hoped she would be all right. (Wain)*; укр. *Він сподівався, що з нею все буде гаразд*.

Семантичний діапазон майбутнього часу в українській мові ширший, ніж в англійській. Так, англійському майбутньому зовсім не властива транспозиція до плану минулого, що спостерігається в таких випадках, як "Забрів у лісі, та як заплаче".(П.Тичина). В українській мові значно частіше, ніж в англійській, майбутнє вживається в значенні теперішнього. Зокрема українським формам майбутнього в узагальнено - особистому значенні при вираженні потенційної дії відповідає англійський теперішній час: укр. *Не розбереш, скільки йому років*, англ. *You never know how old he is*.

Англійське майбутнє не виражає повторних дій в теперішньому типу: "Він і до Коваленка ходив так само, як і до нас. Прийде до нього, сяде і мовить.". (А. Чехов).

5.4. Категорія стану.

Порівняльно-типологічний аналіз категорії стану в англійській та українській мовах так само, як і аналіз категорії виду, пов'язаний з серйозними труднощами. Вони витікають перш за все з різного розуміння самої суті цієї

категорії. Так, одні граматисти визначають стан як граматичну, інші – лексико-граматичну або класифікаційну категорію дієслова. В розумінні одних граматистів, стан виражає відношення дієслівної дії до суб'єкта, в розумінні інших - стан виражає суб'єктно-об'єктні відносини. Треті визначають стан як категорію, що позначає відношення дії до її суб'єкта та об'єкта.

Така розбіжність в розумінні суті стану зумовила неоднозначне вирішення і питання про кількість станів в зіставних мовах. Одні граматисти розрізняють два стана - активний і пасивний. Інші виділяють ще і третій – середньо-зворотній. В українській мові дослідники виділяють чотири (пасивний, середній, активний, зворотній), три (активний, середньо-зворотній, пасивний) і два (активний і пасивний).

В англійській мові граматисти виділяють два стана - активний та пасивний. Деякі дослідники додають до них ще один - зворотній, який виступає в двох значеннях: власно-зворотньому (*He wished himself*) та середньо-зворотньому (*He enjoyed himself*).

У визначенні стану ми приєднуємося до тих лінгвістів, для яких стан - категорія, "що виражає відношення дії до суб'єкта у визначеній системі опозицій" (М. Жовтобрюх) і які розрізняють два стана в обох мовах: активний та пасивний.

Дієслова пасивного стану позначають дію, спрямовану на суб'єкт, дієслова активного стану не міняють вказівок на спрямованість дії на суб'єкт. В українській та англійській мовах семантично і формально маркірованим членом станових опозицій є форми пасивного стану. У способах морфологізації категорії стану в українській та англійській мовах є різниця. В українській мові форми пасивного стану утворюються як синтетично - за допомогою постфікса -*ся* (*будується*), так і аналітично - шляхом поєднання допоміжного дієслова *бути* з пасивним дієприкметником (*був написаний, був побудований*).

Професор В.Д. Аракін виділяє середньо-зворотній стан, морфологічним показником якого є афікс -*ся*, що додається до основи перехідного дієслова. Дієслова зворотньо-середнього стану, в залежності від своєї семантики, розпадаються на декілька груп: а) дієслова власно-зворотнього значення, що позначають дію, за якою суб'єкт і об'єкт є однією і тією самою особою (*одягаться, взуватися*); б) дієслова взаємозворотнього значення, що позначають дію двох або декількох осіб, з яких кожна є і виробником і об'єктом тієї ж дії з боку іншої особи (*обніматися, цілуватися*); в) дієслова загально-зворотнього значення, що позначають зосередженість дії у самому виробникові (*зупинятися, робитися*).

Англійська мова знає лише аналітичний спосіб утворення пасиву, в основі якого лежить та ж сама модель, що і в українській мові: допоміжне дієслово *to be* (*бути*) + дієприслівник II (минулого часу) відмінюваного дієслова: *was written, built; has been written, built*.

Дієслова пасивного стану в англійській мові характеризуються наявністю поруч з ними іменників (займенників) з прийменниками *by* або *with*

в тій же функції: *This work was done by my friend. The window was broken with a stone.*

Суттєвою різницею між українською та англійською мовами у вживанні пасивного стану є те, що в українській мові підметом пасивної конструкції є тільки прямий додаток відповідної активної конструкції (*книги читаються студентами - студенти читають книги*). В англійській мові підметом пасивної конструкції може бути, крім додатка прямого також і непрямий і навіть прийменниковий додаток відповідної активної конструкції: *They offered him an interesting job. - He was offered an interesting job. They laughed at him. - He was laughed at.* Ця особливість англійського пасиву забезпечує йому більшу частотність вживання у порівнянні з пасивом в українській мові.

У зв'язку з категорією стану в українській мові говорять про зворотні дієслова. Такими є всі дієслова з постфіксами *-ся*, за виключенням дієслів пасивного стану. Отже, зворотні дієслова відносяться до активного стану.

Те саме є справедливим і стосовно англійських дієслів з займенниками на *-self* не складають аналітичних конструкцій. На рівні речення ці займенники є прямими і рідше непрямыми додатками.

Вживання в англійській мові зворотніх займенників далеко не охоплює всіх випадків вживання постфікса *-ся* в українській мові. Більш-менш послідовно співвідношення спостерігаються між дієсловами власно-зворотнього значення (укр. *митися*, англ. *wash oneself*; укр. *одягатися*, англ. *dress oneself*) і загально-зворотнього значення при вираженні внутрішнього стану суб'єкта (укр. *турбуватися*, англ. *worry oneself*; укр. *цікавитися*, англ. *interest oneself*). Проте в обох випадках в англійській мові дуже поширені випадки випускання зворотніх займенників: "He always washed in cold water" (Hornby), "He dresses in tight, sombre suits" (Sommerfield), "I don't worry", he said. (Hemingway).

Серед англійських дієслів, що вживаються із зворотніми займенниками, немає еквівалентів українським дієсловам взаємо-зворотнього (*сваритися, цілуватися, обійматися*), активно-безоб'єктного (*собака кусається*) та безособового (*не спиться, не сидиться*) значень.

5.5. Категорія способу.

Категорія способу - це граматична категорія, "що визначає відношення дії до дійсності, яке установлюється особою, що говорить" (В. Виноградов).

В українській мові прийнято розрізняти три способи: *дійсний, наказовий та умовний*. В англійській мові категорія способу є, мабуть, самою спірною дієслівною категорією. З питання про кількість способів в англійській мові між граматистами спостерігаються значні розбіжності. Ми будемо дотримуватися точки зору тих дослідників, які виділяють в англійській мові три способи.

5.5.1. Дійсний спосіб.

Дійсний спосіб представляє дію як реальний факт. Принципової різниці у вживанні дійсного способу в українській та англійській мовах немає.

5.5.2. Наказовий спосіб.

Наказовий спосіб є вираженням заклику, прохання, наказу, вимоги здійснити яку-небудь дію. В українській мові волевиявлення того, що говорить, виражається системою як синтетичних, так і аналітичних форм 2-ї і 3-ї особи однини і множини та формами імперативу спільної дії. Порівняйте: 2-га особа однини - *бери*; 2-га особа множини - *беріть*; 3-тя особа однини - *хай бере, візьме*; 3-тя особа множини - *хай беруть, візьмуть*; форми імперативу спільної дії - *берімо*.

В англійській мові форма наказового способу тільки одна: *Come! Go!* Заперечний та емпатичний варіанти цієї форми утворюються за допомогою дієслова *do*, допоміжного і підсилювального (одночасно) відповідно: *Do not (don't) come! Do come!* Поєднання типу *Let him go; Let her enter* є вільними синтаксичними сполученнями і до дієслівної парадигми не входять.

У порівнянні з англійською в українській мові обсяг значень імперативу ширше. Тут він може вживатися як еквівалент умовного способу в безсполучникових підрядних умовних реченнях: укр. *Прийди я сюди вчасно, нічого б цього не було*. Можлива транспозиція форм наказового способу (звичайно у поєднанні з *та і(й)* для вираження несподіваної дії у минулому): *Вона візьми та й крикни*. В англійській мові всі ці явища неможливі.

5.5.3. Умовний спосіб.

Умовний спосіб представляє дію як щось можливе, бажане, передбачуване.

В українській мові умовний спосіб утворюється тільки аналітично - за допомогою частки *би* у сполученні з формою дієслова, аналогічною формі минулого часу: *писав би*. Частка *би* може об'єднуватися з підрядним сполучником і навіть входити до його складу: *якби він знав, щоб він прийшов*.

В англійській мові парадигма умовного способу значно багатіша. Так, дієслово *go* в залежності від контексту може мати наступні форми умовного способу: *go, were going, should go, should be going, should have gone, would go, would be going, would have gone*.

Риси типологічної подібності між українською та англійською мовами у плані умовного способу проявляються у його вживанні в принципово однакових типах речень, а саме: у складних з підрядними ірреально-умовними (в обох частинах) та в підрядних: 1) додаткових, що виражають рекомендацію, вимогу, наказ, бажання, побоювання; 2) означальних аппозитивних з тими ж структурними значеннями, що й додаткові; 3) підмету, що виражають бажану, необхідну, неможливу дію; 4) мети; 5) допустових. Наприклад:

- 1) "He wished the blankness would come" (Abrahams).

"Він був закоханий в Каюкіна і хотів, щоб усі були закохані в нього."
(О. Фадєєв).

"Nevertheless, she insisted that they should leave." (P.Johnson). Проте вона наполягала, щоб ми пішли.

2) Mr. Flannery repeated the demand that Des Warren and Eric Tourlinson should be released by Christmas.

"Сашко подав знак, щоб Катя заховалася, а сам пішов понад дротом."
(О. Фадєєв).

3) ... it was imperative that dinner should be announced as soon as possible (Priestly).

Треба лише, щоб черниця трішки їх прочинила. (Мигаль)

4) "He hung his head forward so that the blood should not drop on his clothes." (Abrahams). "I clutched tight my locket ... lest it be stolen from me." (Harsey).

"Щоб старше покоління не могло впливати на молодих, їх тримали окремо." (О. Фадєєв).

5) "It's like we are living in a dream, waiting for things to get back to normal, whatever this might be." (Barstow).

"Молода гвардія" розповідатиме в своїх листівках усю правду, хоч би яка гірка вона не була для Росії. (О. Фадєєв).

Умовний спосіб вживається і в незалежних реченнях, що виражають бажані або проблематичні дії : "I'd like to discuss my position", I said (Snow). "Я б хотіла з вами порадитися в одній справі." (Мигаль).

Основні розбіжності між українською та англійською мовами зводяться перш за все до того, що в українській мові умовний спосіб зустрічається порівняно рідко в підрядних реченнях, що відповідають англійським підметовим, предикативним та образу дії реченням, що вводяться сполучниками *as if* та *as though*. Порівняйте: "I could leave, as though it were an ordinary holiday." (Snow). "А другого дня Сергій Левашов назавжди пішов з її пам'яті, так, немов би його й не було." (О. Фадєєв).

Набагато частіше англійським сполучникам *as if* та *as though* відповідають українські *наче, ніби*, які не беруть участь в утворення умовного способу: "I'm very strong, L.S.," he told me, as though it were a consolation. "Сиділи мовчки, ніби одне супроти одного скоїли великий злочин." (Мигаль).

Крім того, в українській мові умовний спосіб закріплений за певними типами підрядних речень, в той час як в англійській мові спостерігається варіювання способів. Так, в додаткових із значенням рекомендації, вимоги, наказу і в додаткових, що вводяться сполучниками *as if* та *as though*, де нормою є умовний спосіб, знаходимо дійсний спосіб:

"If these words are to have any meaning, then Mr. Wilson must speak and demand that the bombing stops. MPs should be pressed to urge that the Government takes independent action for peace. You look as if you've seen a ghost." (Gordon). "He said it as though he was asking me for support." (Snow).

І навпаки, в підрядних реченнях мети, що вводяться сполучниками *so*, (*so*) *that*, *so as*, *in order that*, і допустових, що вводяться сполучниковими займенниками й прислівниками, нормою є дійсний спосіб. Вживання умовного способу, принаймні його старих форм, сприймається як архаїзм: "Perhaps I should make her hate me so that she'll be glad to see me go." (Barstow). I wish she'd look at me so I might guess what she's thinking. "But whatever it is I'm on your side." (Braine). "The Sanscrit language, whatever be its antiquity, is of a wonderful structure." (D. Crystal).

5.6. Категорії особи та числа.

Особа - це граматична категорія дієслова, "що позначає віднесеність названої дієсловом дії до його виробника".

Виробником дії може бути той, що говорить, його співбесідник або третя особа, яка не бере участі в акті спілкування. Відповідно розрізняють три граматичних особи: першу, другу і третю.

В англійській мові категорія особи є однією з найбільш слабо морфологізованих граматичних категорій. Вона має чітке і послідовне формальне вираження лише у 3-ій особі однини теперішнього часу: (*he*) *says*, (*he*) *speaks*. В минулому часі формальне вираження цієї категорії повністю відсутнє. В майбутньому часі різниця між формами особи виражається протиставленням допоміжних дієслів *shall* (для першої особи) і *will* (для інших осіб). Проте ця різниця поступово згладжується. По-перше, тут діє досить сильна тенденція до витіснення дієслова *shall* дієсловом *will*, а по-друге, в розмовному стилі переважають підмети з *ll*, які не виражають різниці між допоміжними дієсловами: "The window'll be ten skillings," she said (Wain).

Трохи осторонь в сенсі формального вираження категорії особи стоїть дієслово *to be*, що має в теперішньому часі суплетивні форми першої та третьої особи однини *am* та *is*. Лише частково виражається особа в однині минулого часу - у формі *was* (1 і 3-я особа). У формах множини категорія особи не виражається.

Проф. В. Аракін вважає, що категорія особи виражається ще за допомогою допоміжних дієслів *have (has)* для розряду Perfect; *am (is, are)* для розряду Continuous; *do (does)* для питальної та заперечної форм розряду Indefinite.

В українській мові категорія особи виражається в теперішньому та майбутньому часі дієслів. Зіставляючи способи вираження категорії особи в обох мовах, ми бачимо, що типологічною характеристикою вираження цієї категорії в українській мові є особові закінчення дієслова, в англійській мові, на протилежність українській, типологічною характеристикою категорії особи є вираження її за допомогою допоміжних дієслів і відсутність особових закінчень. Категорія числа представлена в англійських дієсловах ще менш чітко, ніж категорія особи. Найбільш послідовно цю категорію виражають форми теперішнього і минулого часу дієслова *to be* (однина *is, was*, множина

are, were). Чіткою формою однини є також форми 3-ої особи теперішнього часу, утворені за допомогою морфеми *-(es)s*: *speaks, writes*.

Щодо категорії роду в українській мові її мають дієслова минулого часу в однині (*він співав, вона писала*). Англійським дієсловам ця категорія не властива.

Питання для співбесіди та самоперевірки

1. Які граматичні категорії дієслова виявляються в українській та англійській мовах?
2. Якими є принципові розбіжності між граматичними категоріями дієслова в обох мовах?
3. Якими є особливості англійського пасивного стану в порівнянні з українським?
4. В чому полягають істотні розбіжності між українськими зворотніми дієсловами та англійськими дієсловами із займенниками на *–self*?
5. Які основні граматичні значення теперішнього, минулого і майбутнього часу?
6. В яких випадках спостерігається транспозиція граматичних часів в інші часові плани в зіставних мовах?
7. Які основні розбіжності в значеннях минулого і майбутнього часів в обох мовах?
8. Які способи розрізняються в українській та англійській мовах?
9. Які основні граматичні значення способів в зіставних мовах?
10. Які основні риси подібності і розбіжності у вживанні способів в українській та англійській мовах?
11. Якими є розбіжності у морфологізації категорії особи?
12. Якими є розбіжності у морфологізації категорії числа дієслів в українській та англійській мовах?

Література

1. Вихованець І. Городенська К. Теоретична морфологія української мови. К.: Пульсари, 2004.
2. Гладуш Н.Ф. Теоретична граматики англійської мови в таблицях і схемах. К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002.
3. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Поченцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. М.: Высшая школа, 1981.
4. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посіб. / І.В. Корунець. Вінниця: Нова книга, 2003.
5. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. К.: Академія, 2006.
6. Левицький А.Е. Порівняльна граматики англійської та української мов : навч. посіб. / А.Е. Левицький. – К. : Освіта України, 2007.

7. Ніконова В.Г. Курс теоретичної граматики сучасної англійської мови : навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2018.
8. Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. К.: Вища школа, 2005.
9. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях. К.: Вища школа, 2004.
10. Сучасна українська мова / за ред. О.Д. Пономарева. К.: Либідь, 2005.
11. Харитонов І.К. Теоретична граматика сучасної англійської мови. Ніжин: НДПІ, 1992.

Лекція №6

Тема: Зіставна характеристика неособових форм дієслова.

План

- 6.1. Загальна характеристика неособових форм дієслова в українській та англійській мовах.
- 6.2. Зіставна характеристика інфінітиву.
- 6.3. Зіставна характеристика дієприкметника.
- 6.4. Герундій, його форми, функції в реченні, способи перекладу на українську мову.

6.1. Загальна характеристика не особових форм дієслова в українській та англійській мовах.

До неособових форм дієслова в українській мові належить інфінітив, дієприкметник та дієприслівник, а в англійській мові - інфінітив, дієприкметник та герундій. Неособові форми дієслова характеризуються наступними спільними рисами: 1) вони не виражають категорію особи, числа і способу; 2) виражають категорію стану; 3) не можуть бути присудком в

реченні, але можуть виконувати функцію інших членів речення. Неособові форми дієслова в англійській мові не можуть виражати час дії, вони лише вказують співвіднесеність в часі, тобто чи є дія або стан, виражений ними, одночасно з дією або станом, вираженим особовою формою дієслова, або передує йому. Український дієприкметник має категорію часу, а також роду і відмінку.

6.2. Зіставна характеристика інфінітиву.

Неозначена форма дієслова, або інфінітив, - це вихідна форма дієслівної парадигми. Вона називає дію, процес, не виражаючи їхнього відношення до особи, числа, часу й способу: *робити, носити, спати; to work, to carry, to sleep*. Для неозначеної форми дієслова характерні загально дієслівні категорії перехідності - неперехідності, виду й стану.

Перехідні (Transitive) дієслова - це дієслова, що виражають дію, яка безпосередньо переходить на який-небудь предмет, явище або особу, тобто такі дієслова, які лишають при собі прямий додаток (в українській мові відповідає додатку в знахідному відмінку без прийменника): *to see - бачити, to give - давати, to show - показувати, to find - знаходити*.

Неперехідні (Intransitive) дієслова - це дієслова, що виражають дію, яка не переходить безпосередньо на предмет або особу, тобто такі дієслова, які не можуть мати при собі прямий додаток: *to shine - світити, to sleep - спати, to go - ходити*.

Інфінітив має видові пари, утворюючи форми доконаного-недоконаного виду в українській мові: *стояти - стати, укривати - укрити, боротися - побороти*; і загального (common) - тривалого (continuous) в англійській мові: *to write - to be writing; to have written - to have been writing*. Форми інфінітиву в англійській мові можуть бути зведені до такої таблиці:

Infinitive	Active	Passive
Indefinite	To write	To be written
Continuous	To be writing	To have been written
Perfect	To have written	
Perfect Continuous	To have been writing	

У реченні інфінітив може виступати у функції різних його членів, найчастіше входить до складу простого і дієслівного складеного присудка. *To smoke is bad for health*. Палити шкідливо для здоров'я (підмет). *We can begin the experiment*. Ми можемо розпочати експеримент (частина дієслівного складеного присудка). *Festival will be held under the patronage of the president*. Фестиваль буде проходити під патронатом президента. *I'll open the discussion myself* (частина простого присудка). *He forgot to wind the watch*. Він забув завести годинник (додаток). *We have come to the station to see them off*. Ми прийшли на станцію, щоб проводити їх (обставина мети). В

англійській мові інфінітив входить до складу інфінітивних конструкцій - Complex Object, Complex Subject; for to infinitive construction.

У формі інфінітива виступають усі дієслова сучасної української та англійської мови. Ознакою інфінітиву в англійській мові є частка "to", а в українській мові неозначена форма твориться за допомогою суфіксів - *ти(ть)*. В українській мові вона іноді може використовуватись для вираження способу, вносячи в текст експресивне забарвлення. Вона вживається для посилення наказу, передачі необхідності дії, неминучості її: "Працювати на злагоду!" (газ.)

6.3. Зіставна характеристика дієприкметника.

Це неособова дієслівна форма, яка поєднує в собі ознаки дієслова, прикметника, а в англійській мові ще і прислівника. Він виражає ознаку предмета за виконуваною ним дією або тією дією, яка на нього спрямована.

Як і дієслова, українські дієприкметники мають категорію часу, виду і стану. Дієприкметник зберігає вид того дієслова від якого він утворений (*виконувати - виконуючий*), і керування властиве цьому дієслову (*написати пером - написаний пером*). Як і прикметники, дієприкметники мають категорію роду, відмінка і узгоджуються з іменниками, які пояснюють в роді, числі, відмінку. За ознакою стану дієприкметники поділяються на активні і пасивні. Кожна з цих груп має теперішній і минулий час (майбутнього часу дієприкметники не мають).

В англійській мові дієприкметник, подібно прикметнику, може бути означенням до іменника або іменною частиною складного присудка: *A broken agreement; The agreement was broken*. Як і прислівник, дієприкметник може бути обставиною, що характеризує дію, виражену присудком. *Reading the text he wrote out new words*. Як і дієслово, дієприкметник має такі властивості, як перехідність-неперехідність, категорія стану є здатність мати прислівник в якості обставини і виражати співвіднесеність в часі.

Активні дієприкметники в українській мові вказують на ознаку дійового предмета: *люблячий батько, зів'яле листя*. В теперішньому часі вони виражають таку ознаку дійового предмета, яка розвивається одночасно з дією дієслова-присудка : "У темніючому небі яскраво сяяла вечірня зірка" (А. Шиян).

Утворюються рідковживані в українській мові активні дієприкметники теперішнього часу від основи теперішнього часу перехідних і неперехідних дієслів додаванням суфікса -*уч-* (-*юч-*), -*ач-* (-*яч-*): *правлять - правлячий, спати - сплячий, ревуть - ревучий*. В англійській мові дієприкметник теперішнього часу активного стану (Present Participle Active) утворюються від основи інфінітиву перехідних і неперехідних дієслів додаванням закінчення -*ing*: *to put - putting; to refer - referring*. Ці дієприкметники визначають дію, одночасну з дією дієслова в особовій формі: *Compressing gas we turn it into liquid*.

Активні дієприкметники минулого часу виражають таку ознаку дійового предмета, розвиток якої закінчився раніше дії дієслова - присудка: "Перегоріле вугілля тліло, та вже не давало того світу." (П. Мирний). Утворюються активні дієприкметники минулого часу від основи інфінітиву префіксальних неперехідних дієслів доконаного виду за допомогою суфікса *-л-* і родових дієприкметникових закінчень: *одерев'янили - одерев'янилий, зблідніти - збліднилий*. Активні дієприкметники з суфіксом *-ш-* (*-вш-*) в українській мові не вживаються. Як правило, ці дієприкметники замінюються описовою формою: *той, що переміг; той, що допоміг*. В англійській мові дієприкметники минулого часу в активному стані утворюються від неперехідних дієслів додаванням закінчення *-ed* до інфінітиву правильних дієслів: *to remain - remained*; ця форма неправильних дієслів утворюється різними способами: *to sleep - slept; to go - gone; to fall - fallen*. Past Participle неперехідних дієслів, як правило, самостійно не вживається, а лише входить до складу складних форм дієслова (перфекта, пасиву): *I have come, he has walked, she had run*.

Пасивні дієприкметники виражають ознаку предмета, на який спрямована дія, закладена в самому дієприкметнику. Утворюються пасивні дієприкметники тільки від перехідних дієслів. Пасивні дієприкметники в сучасній українській мові мають тільки форму минулого часу. Утворюються від основи неозначеної форми: 1) за допомогою суфікса *-н-*: *писати - писаний, адресувати - адресований*; 2) за допомогою суфікса *-ен-* (*-єн-*): *варити - варений*; 3) за допомогою суфікса *-т-*: *мити - митий, гріти - грітий*.

В англійській мові форму пасивного стану можуть мати як дієприкметники теперішнього, так і минулого часу перехідних дієслів. Дієприкметник теперішнього часу пасивного стану (Present Participle Passive) утворюється за допомогою допоміжного дієслова *to be* в формі Present Participle *-being-* і смислового дієслова: *being asked*. Дієприкметник минулого часу пасивного стану (Past Participle Passive) утворюється так само, як і Past Participle Active неперехідних дієслів. Present Participle Passive вживається для вираження дії, що відбувається в даний момент у функції означення або обставини причини і часу. За відсутністю аналогічної форми дієприкметника в українській мові, при перекладі використовуються підрядні речення: означальні, часу, причини: *The large building being built in our street is a new school house*. Великий будинок, що будується на нашій вулиці, це нова школа. *Being left alone, I went on with my work*. Коли я залишився один, я продовжував свою роботу. Past Participle Passive вживається для вираження дії, яка відбувається звичайно, або яка вже закінчилася: *They sent us the list of goods imported by that firm*. Вони надіслали нам список товарів, що імпортуються цією фірмою. *On our excursion we saw a wall built many hundred years ago*. Під час екскурсії ми оглянули стіну, збудовану багато сотень років тому.

Окрім згаданих дієприкметників в англійській мові існує ще один, так званий перфектний дієприкметник (Perfect Participle), який має форми активного і пасивного стану і визначає дію, що передувала дії дієслова в особовій формі. Perfect Participle Active утворюється за допомогою допоміжного дієслова *to have* у формі Present Participle *-having-* і смислового дієслова у формі Past Participle: *having written* - *написавши*, *having asked* - *спитавши*.

Ця форма вживається у функції обставини причини і відповідає українському дієприслівнику доконаного виду на *-вши*: *Having fulfilled the terms of the contract we refused to admit the claims of the firm. Виконавши умови угоди, ми відмовилися визнати претензію фірми.*

Perfect Participle Passive утворюється за допомогою допоміжного дієслова *to be* у формі Past Participle: *having been written*. На українську мову перекладається підрядним реченням: ("Having lost all hope of finding his room Mr. Pickwick suddenly saw an open door"(Ch. Dickens). "Втративши будь-яку надію знайти свою кімнату, містер Піквік раптом побачив відкриті двері."). *Having been sent to the wrong address the letter didn't reach it. Оскільки лист був посланий за невірною адресою, він до нею не дійшов.*

Форми дієприкметника в англійській і українській мовах можна порівняти за допомогою таблиці:

Форми дієприкметника	Неперехідні дієслова		Перехідні дієслова	
	Active Voice	Passive V.	Active Voice	Passive V.
Дієприкметник теперешнього часу (Present Part.)	+ going + лежачий	-	+ asking + будуючись	+ being asked
Дієприкметник минулого часу (Past Part)	+ gone + дозрілий	-	-	+ asked + одержаний
Перфектний дієприкметник (Perfect Part.)	+ having gone -	-	+ having asked -	+ having been asked -

6.4. Герундій, його форми, функції в реченні, способи перекладу на українську мову.

Герундій - неособова форма дієслова, яка тільки називає дію. Дія, позначена герундієм, завжди співвідноситься з певною особою або предметом, які цю дію виконують або на яких цю дію спрямовано. В українській мові немає форми, яка б відповідала герундію. Всі форми герундія співпадають з формами дієприкметника теперішнього часу і перфектного. The Indefinite Gerund (неозначений герундій) визначає дію, одночасну з дією дієслова в особовій формі: *He went on without saying the word. Після дієслів to remember, to forget, to excuse, to forgive, to thank, a*

також з прийменниками *after, on (upon)* Indefinite Gerund визначає дію, попередню дії дієслова в особовій формі, тобто має значення Perfect Gerund: Thank you for coming. On entering the room we found it empty.

Perfect Gerund виражає дію, що передує дії дієслова в особовій формі: I thanked him for having helped me in my studies.

Passive Gerund визначає дію, здійснювану особою або предметом: I insist on being told everything. He was proud of having been elected chairman.

До синтаксичних властивостей герундія належать наступні:

1. Дієслівні властивості: а) герундій може мати прямий, непрямий і прийменниковий додаток: Would you mind passing me the bread. I like reading books. Do you mind speaking to him? б) герундій може визначатися прислівником: The child burst out crying bitterly.

2. Іменні властивості: а) герундій, як і іменник, утворює прийменникові сполучення (*of, for, in, without, before, after, by, about, to*): It's no use of arguing; б) герундій може мати означення, виражене присвійним займенником (або іменником в присвійному відмінку): What do you say to his joining us? Aunt's coming is always a pleasure for us; в) герундій може виконувати в реченні функції, властиві іменнику: підмета, додатка, іменної частини складеного присудка.

Збігаючись за формою з віддієслівним іменником і Participle I, герундій, на відміну від першого, не вживається з артиклем, не має форми множини, але може мати додаток і визначатися прислівником. Від Participle I герундій відрізняється тим, що перед ним може стояти прийменник.

За своїми функціями, місцем у реченні і перекладом на українську мову герундій значної мірою схожий на інфінітив. У реченні герундій може бути будь-яким членом речення, крім простого присудка. Оскільки в українській мові такої форми немає, то переклад герундія залежить від того. Яким членом речення він є, які прийменники керують ним і які слова його визначають.

На українську мову герундій перекладається віддієслівним іменником, неозначеною формою дієслова або підрядним реченням (додатковим, означальним, обставинним). Герундій з прийменником може перекладатися дієприслівником.

Герундій може бути в реченні:

1) підметом:

Travelling is a very pleasant and useful thing. - Подорожувати дуже приємно і корисно. (Подорож дуже приємна і корисна.)

2) іменною частиною присудка:

His hobby is collecting stamps. - Його хобі - колекціонувати марки (колекціонування марок).

3) додатком:

I enjoy listening to good music. - Я дістаю задоволення, слухаючі гарну музику (від слухання гарної музики).

Thank you for helping me. - Дякую вам за допомогу мені (за те що, ви мені допомогли).

We are ready for hiking. - Ми готові йти на прогулянку.

4) означенням:

I don't like your idea of walking in the rain. - Мені не подобається ваша ідея гуляти під дощем.

There is no hope of our getting there before ten o'clock. - Немає надії на те, що ми дістанемося туди до 10 години (дістатися туди до 10 години).

5) обставиною:

He left the room without saying a word. - Він вийшов з кімнати, не сказавши жодного слова.

Before having dinner you must wash your hands. - Перш ніж обідати, ти повинен помити руки.

Герундій і присвійний займенник або іменник, які стоять перед ним, утворюють комплекс - герундіальний зворот, який найчастіше перекладається на українську мову підрядним реченням.

I hope to see you before my leaving the town. - Сподіваюся, що я ще зустрінуся з вами перед тим, як залишу місто. Did you agree to Lena's going to the excursion? - Ви погодилася, щоб Олена пішла на екскурсію?

Питання для співбесіди та самоперевірки

1. Які неособові форми дієслова виявляються в англійській та українській мовах?
2. Що визнають поняття переходні-непереходні дієслова?
3. Які видові пари утворює інфінітив в обох мовах?
4. Яка ознака інфінітиву в зіставних мовах?
5. Які функції інфінітиву в реченні?
6. Які граматичні категорії має дієприкметник?
7. Яка особлива риса пасивних дієприкметників в українській мові?
8. Які ознаки дієслова і прикметника властиві дієприкметнику?
9. Порівняйте форми дієприкметника в обох мовах?
10. В чому полягає специфіка герундія?
11. Які синтаксичні властивості має герундій?
12. Які способи перекладу герундія на українську мову?

Література

1. Вихованець І. Городенська К. Теоретична морфологія української мови. К.: Пульсари, 2004.
2. Гладуш Н.Ф. Теоретична граматики англійської мови в таблицях і схемах. К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002.

3. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Поченцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. М.: Высшая школа, 1981.
4. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посіб. / І.В. Корунець. Вінниця: Нова книга, 2003.
5. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. К.: Академія, 2006.
6. Левицький А.Е. Порівняльна граматика англійської та української мов : навч. посіб. / А.Е. Левицький. – К. : Освіта України, 2007.
7. Ніконова В.Г. Курс теоретичної граматики сучасної англійської мови : навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2018.
8. Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. К.: Вища школа, 2005.
9. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях. К.: Вища школа, 2004.
10. Сучасна українська мова / за ред. О.Д. Пономарева. К.: Либідь, 2005.
11. Харитонов І.К. Теоретична граматика сучасної англійської мови. Ніжин: НДПІ, 1992.

Лекція № 7

Тема: Зіставна характеристика прислівника і займенника в англійській та українській мовах.

План

- 7.1. Загальна характеристика прислівників в англійській та українській мовах.
- 7.2. Семантичні групи прислівників, їх класифікація та функції.
- 7.3. Категорія ступенів порівняння прислівників.
- 7.4. Загальна характеристика займенників в англійській та українській мовах.
- 7.5. Класифікація займенників.
- 7.6. Зіставна характеристика категорій займенника:
 - 7.6.1. Категорія особи.
 - 7.6.2. Категорія роду.
 - 7.6.3. Категорія відмінка.
 - 7.6.4. Категорія числа.

7.1. Загальна характеристика прислівників в англійській та українській мовах.

Прислівник - це самостійна частина мови, яка виражає якісну або кількісну ознаку дії чи стану, ступінь або міру вияву іншої ознаки і доповнює значення дієслова, виражаючи різні обставини, за яких відбувається дія.

Прислівники можуть виконувати функцію членів речення: в українській мові виконувати роль присудка або обставини, в англійській мові - обставини.

Основною морфологічною ознакою прислівників як в англійській, так і в українській мові є їхня незмінюваність (за виключенням змінювання за ступенями порівняння і, отже, наявністю відповідної граматичної категорії в обох мовах).

Прислівники визначають дієслова, прикметники або інші прислівники.

7.2. Семантичні групи прислівників, їх класифікація та функції.

Семантика прислівників різноманітна, тому за значенням вони поділяються на кілька груп.

В українській мові це: 1) атрибутивні (означальні); 2) (обставинні); 3) предикативні (слова категорії стану, котрі деякі автори виділяють в окрему групу слів).

Атрибутивні прислівники визначають дієслова та прислівники. В словотворчому відношенні вони, як правило, співвідносяться з прикметниками: *чорний - чорно, білий - біло, гарячий - гаряче, мудрий - мудро*. Отже, одним з морфологічних показників атрибутивних прислівників, спільних ознак з предикативними прислівниками є морфема *-о* (після шиплячих приголосних, за незначними виключеннями, - *е*).

Другим показником власне атрибутивних прислівників є префікс *по-*, що виступає в поєднанні з морфемою *-ому* та її менш розповсюдженим варіантом *-и*: *по-дитячому, по-селянськи*.

Прислівники першого словотворчого типу, за умови їхнього співвідношення з якісними прикметниками, мають підкатегорію ступенів порівняння.

Ад'єктивні прислівники визначають дієслова і за своїм значенням поділяються на: **прислівники образу дії:** *разом, гуртом, оптом, поодиноці, вроздріб, удвох*; **прислівники ступеня ознаки:** *дуже, трохи, надто, надзвичайно, ледь, ледь-ледь*; **прислівники часу:** *влітку, спочатку, завтра, здавна, пізно, вночі, вдень*; **прислівники місця:** *вгорі, внизу, додому, кругом, спереду, поруч, навколо*; **прислівники причини:** *зізла, спересердя, спросоння, здуру*; **прислівники мети:** *навмисно, напоказ*. Відносячись до іменників, ад'єктивні прислівники набувають атрибутивної функції: *іти додому (куди?) - дорога додому (яка?)*.

Предикативні прислівники, або слова категорії стану - це незмінні слова прислівникового чи іменникового походження, які виражають стан і виконують функцію головного члена у безособовому реченні. Їх у мові небагато. Вони

розподіляються за значеннями на кілька груп: а) ті, що виражають фізичний та психічний стан людини: *важко, легко, боляче, страх, досадно, шкода, боязко* ("Було якось чудно і по-новому приємно, що в серці стало так спокійно, як на небі."- М. Коцюбинський); б) слова, що виражають стан природи: *тихо, тепло, видно, холодно, вітряно* ("Ой видно село, широке село під горою..."- народна пісня); в) слова, що виражають модальні значення - можливості, неможливості, необхідності: *можна, слід, потрібно, треба, необхідно* ("Але досить холодних зимових тем!"- журн.).

Категорія часу виражається у зв'язці *бути* або її замітника - *стати, робитися*. Частково виявляється спосіб і вид: *надворі видно, надворі зробилося видно, надворі стане видно, надворі було б видно*.

У минулому і майбутньому часі переважає доконаний вид, у теперішньому - тільки недоконаний. Нечіткість граматичних категорій, здатність виконувати роль головного члена, невиразність меж і різне утворення дає підстави багатьом мовознавцям заперечувати слова категорії стану як окрему частину мови. В українських академічних працях слова категорії стану приєднано до прислівника і розглянуто як окрему групу за синтаксичними функціями.

За своїм значенням прислівники в англійській мові діляться на такі групи:

- 1) прислівники образу дії (Adverbs of Manner): *well, slowly, quickly, badly*;
- 2) прислівники часу (Adverbs of Time): *today, yesterday, soon, now, late, then, when, since, before*;
- 3) прислівники частоти та повторюваності (Adverbs of Frequency and Repetition): *often, ever, never, always, sometimes, how often*;
- 4) прислівники причини і наслідку (Adverbs of Cause and Consequence): *therefore, consequently, accordingly*;
- 5) прислівники місця (Adverbs of Place): *here, there, above, downstairs, outside, where*;
- 6) прислівники ступеня (Adverbs of Degree): *little, much, quite, very, too, how much*.

7.3. Категорія ступенів порівняння прислівників.

Атрибутивні (означальні) та предикативні (слова категорії стану) прислівники на *-о*, як і прислівники в українській мові, можуть виражати ознаку в різному ступені її прояву. Для цього існує два способи: словотворчий та морфологічний.

Словотворчий спосіб дає можливість виявити неповноту або надмірність прояву ознаки. Неповноту ознаки передають прислівники за допомогою суфікса *-уват-*: *біло - білуvато, сіро - сіруvато, страшно - страшноувато*. "Очі дивляться прямо, важкуvато." (Сизоненко). В якійсь мірі ослабляє повноту прояву ознаки в семантиці прислівника і суфікс *-еньк-*: *біло - біленько; сіро -*

сіренько; страшно - страшненько. "Воно страшненько, як казати правду."(Л. Українка). Надмірні ознаки передає префікс *за-*: *забіло, заважно, замірно. "Свідомо ви обрали вашу долю, І ваше каяття прийшло запізно."*(Л. Українка). Словотворчим способом утворюються однокореневі, але все ж різні слова.

Морфологічне категоріальне значення ступенів порівняння виражається трьома формами одного і того самого прислівника: *біло - біліше - найбільше, страшно - страшніше - найстрашніше, жирно - жирніше - найжирніше*. Три форми порівняння прислівників, що входять до категорії ступенів порівняння - звичайний, вищий, найвищий - утворюють парадигму ступенів порівняння прислівників: 1) *-o(e)*; 2) *-іше (-ше,-е)*; 3) *най -іше (-ше,-е)*.

Перша і друга позиції в парадигмі можуть знаходитися у суплетивному зв'язку. Це прислівники: *багато - більше, мало - менше, погано - гірше*; від прислівників: *гарно, хороше, добре* в якості вищого ступеня виступають паралельні форми: *краще і ліпше*.

Найвищий ступень завжди утворюється від вищого за допомогою морфологічного префікса *най-*: *тяжче - найтяжче; менше - найменше*.

Значення найвищого ступеня прислівників, як і прикметників, може підсилюватися префіксами *щонайбільше* і *якнайбільше*: *щонайбільше, якнайбільше, щонайширше, якнайширше*.

В англійській мові категорію ступенів порівняння мають прислівники образу дії, а також деякі прислівники міри, частоти, часу, місця. Всі інші прислівники ступенів порівняння не мають. Односкладові прислівники утворюють вищий та найвищий ступені порівняння синтетичним шляхом - додаванням суфіксів *-er* та *-est* до форми звичайного ступеня: *fast - faster - fastest (швидко - швидше - найшвидше), early - earlier - earliest (рано - раніше - найраніше)*.

Прислівники, утворені від прикметників за допомогою суфіксів *-ly*, мають аналітичний спосіб утворення ступенів порівняння: вищий ступінь утворюється за допомогою слова *more*, а найвищий за допомогою слова *most*: *bravely - more bravely - most bravely, clearly - more clearly - most clearly*.

Прислівники *often, quickly, slowly* мають як синтетичні, так і аналітичні способи утворення ступенів порівняння:

Often - oftener - oftenest

Often - more often - most often

Quickly - quicker - quickest

Quickly - more quickly - most quickly

Slowly - slower - slowest

Slowly - more slowly - most slowly

Наступні прислівники, як і відповідні їм прикметники, мають суплетивні форми утворення ступенів порівняння: *well - better - best; badly - worst - worst; much - more - most; little - less - least; far - farther (further) - farthest (furthest)*.

7.4. Загальна характеристика займенників в англійській та українській мовах.

Займенник - це самостійна частина мови, яка не називає предмети. їх ознаки та кількість, а лише вказує на них.

Невелика кількість слів об'єднана єдиною назвою займенник, різноманітна за формами словотворення і словозміни та не має власного предметно-логічного змісту. Цим займенник протиставляється усім лексично повнозначним частинам мови. Конкретне значення займенника змінюється залежно від суб'єкта. Отже, виділення займенника як частини мови ґрунтується на особливій його семантиці - високій узагальненості значення. Займенникам властиві узагальнено-предметні, узагальнено-якісні і узагальнено-кількісні значення, які конкретизуються лише в контексті.

Займенники відмінюються, хоча кожен розряд і навіть переважна більшість окремих займенників мають свої особливості відмінювання.

7.5. Класифікація займенників.

Розряди, на які за своїм значенням поділяються займенники і в українській, і в англійській мовах, практично співпадають:

- особові займенники (personal pronouns) - *я, ми, ви, ти, він, вона, воно, вони; I, we, you, he, she, it, they;*
- присвійні займенники (possessive pronouns) - *мій, твій, ваш, наш, свій, його, її, їх, їхній; my, his, her, its, our, your, their;* абсолютна форма - *mine, his, hers, ours, yours, theirs;*
- зворотні займенники (reflexive pronouns) - *себе; myself, himself, herself, itself, ourselves, yourself, yourselves, themselves;*
- вказівні займенники (demonstrative pronouns) - *той, отой, цей, такий, отакий, сей (ся, сі, се) та нестягнені форми тая, тую, тії, цяя, ції; this - these, that - those, such, (the) same;*
- питальні займенники (interrogative pronouns) – *хто, що, який, чий, котрий, скільки; who, whose, what, which;*
- відносні займенники (relative or conjunctive) приєднують підрядне речення до головного - *хто, що, який, котрий, скільки, чий; who, whose, which, what, that;*
- означальні займенники (defining pronouns) - *увесь (ввесь, весь), усякий (всякий), кожний (кожен), жодний (жоден), інший, сам, самий; each, every, everybody, everyone, everything, all, both, either, other, another;*
- неозначені займенники (indefinite pronouns) - *дехто, дещо, хтось, щось, хто-небудь, що-небудь, який-небудь, будь-хто, будь-що, казна-хто, казна-що, абихто, абиякий; some, any, somebody, anybody, something, anything, someone, anyone, one;*
- заперечні займенники (negative pronouns) - *ніхто, ніщо, ніякий, нічий; no, none, neither, nobody, no one, nothing;*

- в англійській мові reciprocal pronouns (взаємні займенники) - *each other, one another*.

7.6. Зіставна характеристика категорій займенника:

7.6.1. Категорія особи.

Для займенника як для частини мови в цілому характерна наявність граматичних категорій особи, роду, відмінка та числа. Але якщо деякі розряди займенників як в українській, так і в англійській мові мають всі чотири категорії, інші мають три, дві і навіть одну.

Категорію особи в обох мовах виражають особові, присвійні та зворотні займенники:

1 особа	Я, ми	I, we	Мій, наш	My, our	Myself, ourselves
2 особа	Ти, ви	You	Твій, ваш	Your	Yourself, yourselves
3 особа	Він, вона, воно, вони	He, she, it, they	Його, її, їх, їхній	His, her, its, their	Himself, herself, itself, themselves

Український зворотній займенник *себе* вказує на особу, не називаючи її: Я знаю себе, вони знають себе.

7.6.2. Категорія роду.

Категорію роду мають як англійські, так і українські особові та присвійні займенники в 3-ій особі однини, а також означальні займенники в українській та зворотні (в 3-ій особі однини) займенники в англійській мові:

	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
Особові	Він; he	Вона; she	Воно ; —
Присвійні	Його; his	Її; her	Його ; —
Зворотні	— ; himself	— ; herself	— ; —
Означальні	Весь (увесь); —	Вся (уся); —	Все (усе); —

7.6.3. Категорія відмінка.

В українській мові всі займенники мають категорію відмінка і відмінюються за шістьма відмінками. Лише зворотній займенник *себе* не має форми називного відмінка.

В англійській мові відмінюються тільки деякі розряди займенників. Відмінкова парадигма відмінюваних слів складається лише з двох форм. У особових займенників відмінки називаються називним (nominative) та

об'єктивним (objective case), у інших займенників, що мають цю категорію, - загальним (common) та присвійним (possessive or genitive case).

Objective Case of Personal Pronouns: *me, him, her, it, us, you, them*. Об'єктивний відмінок займенників *I, he, she, we* виражаються суплетивними формами. Це явище спостерігається і в українській мові : *я, ми, мені, він, його, йому, вона - їй, її*.

Крім особових категорію відмінка в англійській мові мають неозначені, питальний займенник *who*, заперечний займенник *nobody*, означальні займенники *everybody, everyone* та взаємні займенники.

Common Case				
Genitive Case	Somebody's anybody's anyone's someone's one's	Nobody's	Everybody's everyone's	Each other's one another's

Щодо питального займенника *who*, деякі автори вважають його єдиним словом англійської мови, відмінкова парадигма якого включає три форми: *who (nominative case), whose (genitive case), whom (objective case)*.

7.6.4. Категорія числа.

Категорію числа в обох мовах мають особові, присвійні, вказівні, означальні займенники (в англійській мові лише один з означальних *other*), а також зворотні займенники в англійській мові.

	Особові		Присвійні		Зворотні
Однина	Я, він ,вона, воно	I, he, she, it	Мій, його, її	My, his, her, its	Myself, yourself, himself, herself, itself
Множина	Ми, ви, вони	We, you, they	Наш, ваш, їх(ній)	Our, your, their	Ourselves, yourselves, themselves

	Вказівні		Означальні	
Однина	Той, цей, такий, тая, ця, те, це	This, that	Весь, кожний, інший, сам (+ж.р. та с.р.)	Other
Множина	Ті, ці, такі	These, those	Всі, інші, самі, кожні	Others

Питання для співбесіди та самоперевірки

1. Яка основна морфологічна ознака прислівників в обох мовах?
2. Які семантичні групи прислівників існують в українській та англійській мовах?
3. В чому полягає особливість предикативних прислівників (слів категорії стану)?
4. Які способи вираження ознаки прислівників в українській мові?
5. Порівняйте способи утворення ступенів порівняння в обох мовах.
6. Які прислівники в обох мовах мають суплетивні форми утворення ступенів порівняння?
7. Назвіть і порівняйте основні розряди займенників в обох мовах.
8. Які граматичні категорії властиві займеннику?
9. Які займенники мають спільні граматичні категорії в обох мовах?
10. Яка граматична категорія є універсальною для українських займенників і частковою для англійських?
11. Які існують суплетивні відмінкові форми в обох мовах?

Література

1. Вихованець І. Городенська К. Теоретична морфологія української мови. К.: Пульсари, 2004.
2. Гладуш Н.Ф. Теоретична граматики англійської мови в таблицях і схемах. К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002.
3. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Поченцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. М.: Высшая школа, 1981.
4. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посіб. / І.В. Корунець. Вінниця: Нова книга, 2003.
5. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. К.: Академія, 2006.
6. Левицький А.Е. Порівняльна граматики англійської та української мов : навч. посіб. / А.Е. Левицький. – К. : Освіта України, 2007.
7. Ніконова В.Г. Курс теоретичної граматики сучасної англійської мови : навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2018.
8. Плющ М.Я. Граматики української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. К.: Вища школа, 2005.
9. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматики української мови в таблицях. К.: Вища школа, 2004.
10. Сучасна українська мова / за ред. О.Д. Пономарева. К.: Либідь, 2005.
11. Харитонов І.К. Теоретична граматики сучасної англійської мови. Ніжин: НДП, 1992.

Лекція № 8

Тема: Зіставна характеристика службових частин мови в англійській та українській мовах.

План

- 8.1. Прийменник в українській та англійській мовах.
- 8.2. Значення прийменника: лексичне і граматичне.
- 8.3. Морфологічні групи прийменників.
- 8.4. Сполучник в українській та англійській мовах.
- 8.5. Типи сполучників за морфологічною будовою, характером синтаксичних зв'язків та значенням.
- 8.6. Частки в українській та англійській мовах. Типи часток за значенням та особливостями функціонування.

8.1. Прийменник в українській та англійській мовах.

Прийменник - це службова частина мови, яка оформляє залежність одного повнозначного слова від іншого в словосполученні чи реченні і тим самим виражає відношення тих предметів, дій, станів чи ознак, які передаються цими словами.

В українській мові відношення передаються чи залежністю керованих відмінкових форм іменників, займенників, субстантивованих прикметників чи числівників від керуючих дієслів, іменників, прикметників, займенників, числівників, прислівників; зв'язковою ланкою між ними виступає прийменник.

В сучасній англійській мові відмінкові закінчення майже повністю відсутні. Тому прийменники грають виключно важливу роль, являючись разом з порядком слів одним з головних засобів вираження відмінкових відношень.

8.2. Значення прийменника: лексичне і граматичне.

Прийменник має лексичне і граматичне значення. Лексичне значення більш виразне у недавно утворених прийменниках, тобто похідних (*уздовж, ззаду; along, behind*) і менш прозоре у прийменників первісних (*на, оп, in*). Прийменники, як і кожне слово, мають граматичне (категоріальне) значення, що розуміється як властивість прийменників указувати на характер синтаксичних відношень між словами (підрядний зв'язок). Категоріальне значення прийменника не залежить від значення інших слів, які він з'єднує.

Деякі англійські прийменники виконують суто граматичну функцію, передаючи у сполученні з іменниками (або займенниками) ті ж відношення, які в українській мові передаються непрямыми відмінниками без прийменників. В цьому випадку вони втрачають свої лексичні значення і на українську мову окремими словами не перекладаються. До таких прийменників належать: *of*, що у сполученні з іменником відповідає українському родовому відмінку: *The roof*

of the house is painted blue; *to* - відповідає загальному відмінку, визначаючи особу, на яку спрямована дія: He explained the rule to the student; *by* - відповідає орудному відмінку, визначаючи дійову особу після дієслів у пасивному стані: The letter was signed by the director; *with* - відповідає орудному відмінку, визнаючи предмет, за допомогою якого виконується дія: He cut the paper with a knife.

Лексичне значення прийменника - це властивість виражати змістові відношення між словами, тобто передавати різні відношення об'єктивної дійсності. Воно залежить від значення з'єднаних прийменником слів і відрізняється від лексичного значення самостійних частин мови тим, що прийменникові не властива предметна співвіднесеність, він переважно позбавлений чи поступово втрачає речовий зміст і тримає зв'язок з ним лише через посередництво слів-назв. Кожен прийменник вживається із самостійним лексичним значенням (включаючи прийменники *of, to, by, with*, коли вони не вживаються в суто граматичній функції):

He went to the library (до бібліотеки).

He came with his brother (з братом).

She used to set by the window (біля вікна).

У конструкціях: поклав під стіл, прийшов під вечір - однакове граматичне значення, однотипний характер зв'язку, але різне лексичне значення - в першій конструкції вказується на просторові відношення, в другій - на часові (порівняйте англійські: He lived in Moscow. He arrived in May.)

8.3. Морфологічні групи прийменників.

Прийменники сучасних української та англійської мов являють собою певну систему і класифікуються в залежності від їхнього походження, морфологічного складу та значення.

За походженням розрізняють первинні та вторинні (похідні). Первинних небагато, відносно їх загальної кількості: *на, у, за, від, над, до, без, для, з, між, через, о; in, on, at, for, with, by, to*. Вони відрізняються від вторинних більшим ступенем абстрактності і узагальненості значень, давністю походження та повною чи частковою втратою джерел утворення.

Вторинні утворилися від різних частин мови, від слів з конкретним лексичним значенням. Найбільше тих, що утворилися від прислівників (*навколо, близько, вверх, всупереч; across, outside, upon, during*), меншу частину складають відіменні та дієслівні (*завдяки, виключаючи; considering, regarding*), (*внаслідок, перед, коло; in consequence, in front of*).

За структурними ознаками та морфологічною будовою розрізняються:

- прийменники прості (simple) - з однією кореневою основою (*за, перед, на, між; in, on, for, with*);
- складні (compound), утворені з двох чи більше первісних прийменників (*поверх, заради, щодо, поміж; outside, behind, below, upon*);

- складені (composite) - ті, що утворилися з різних категорій повнозначних слів і прийменників (*у напрямі до, незважаючи на, згідно з; according to, because of, from behind, instead of*).

Прийменники диференціюються за семантикою. Одні в складі прийменникових конструкцій означають місце дії або передають напрям руху (prepositions of plan and directions): *біля села, над морем, стоїть між вербами, розташувалися за озером; in, on, below, under, between*; інші можуть виражати часові відношення: *після, протягом, раніше, наприкінці; after, before, at, during*.

Серед прийменників виділяються і ті, що передають абстрактні відношення (причинні, цільові, допустові): *внаслідок, завдяки, заради, з метою, всупереч, незважаючи на; because of, with a view to, in accordance with*.

Прийменники, як правило стоять перед іменником і пишуться від нього окремо, але в англійській мові вони можуть стояти і після слова, до якого вони відносяться, або в кінці речення: *Who is she talking to? The doctor was sent for*.

8.4. Сполучник в українській та англійській мовах.

Сполучники як в українській, так і в англійській мові вживаються для поєднання членів речення (слів та словосполучень) в складі простого речення і цілих речень в складі складного речення. Вони виражають різноманітні відношення між членами речення і між реченнями. Сполучник є важливим граматичним засобом вираження узагальнених понять про різні зв'язки між предметами і явищами навколишньої дійсності.

8.5. Типи сполучників за морфологічною будовою, характером синтаксичних зв'язків та значенням

За походженням виділяють два типи сполучників: непохідні - *і, а, бо, ні, та, чи; and, but, or, if, so*, що складаються з одного кореня; похідні - *або, аби, ніби, якщо; because, unless, untill*, що складаються з кореня і префікса або суфікса і утворилися від різних частин мови (дієслів, займенників, прислівників).

За морфологічною будовою вирізняється три типи сполучників: а) прості (непохідні; simple);

б) складні (compound) - *також, немовби, зате, проте; however, therefore, nevertheess*; в) складені (composite), що складаються з декількох слів: *тому що, у зв'язку з тим, через те, що; in order that, as soon as, for the reason that*. Сюди ж належать і парні (співвідносні; correlative) сполучники: *що-то; чим-тим; не стільки-скільки; either...or, not only.. .but, neither.. .nor, both.. .and*.

За характером синтаксичних зв'язків між словами чи реченнями сполучники диференціюються на сполучники сурядності й підрядності. Сполучники сурядності (coordinating conjunctions) вказують на зв'язок граматично рівноправних слів та речень, сполучники підрядності (subordinating conjunctions) - на підрядну залежність предикативних частин складнопідрядних речень.

Сполучник не виступає членом речення, має послаблене лексичне значення, не може бути заміненим якимось синонімічним сполучним словом, не співвідноситься не з яким корелятом у головному реченні і не має логічного наголосу.

За значенням сполучники сурядності діляться на єднальні (copulative), які приєднують одне певне висловлювання або факт до іншого: *i (й), ma (і), також, теж; and, as well as, both...and, neither...nor, not only...but also.*; протиставні (adversative), які показують, що якесь твердження протиставляється іншому: *a, але, зате, проті, однак; but, still, yet, nevertheless*; розділові (disjunctive) - пропонують вибір між двома твердженнями: *або, то-то, чи-чи, хоч-хоч; or, either...or.*

В англійській мові виділяється ще одна група сполучників причини та наслідку, які показують, що одне твердження чи факт впливає з іншого: *so, for, thus, therefore.*

Сполучники підрядності вводять підрядні речення. Серед сполучників підрядності за синтаксичними функціями в реченні розмежовуються сполучники і сполучні слова. Різниця між ними полягає в тому, що сполучне слово в підрядному реченні виступає в ролі підмета, додатка, обставини. Сполучними словами виступають відносні займенники та прислівники займенникового походження (*який, чий, що, хто, де, звідки, коли; who, whose, what, which, when, where, how, why*). Вони можуть бути синонімами до повнозначних слів, співвідноситися з яким-небудь корелятом у головному реченні або мати на собі логічний наголос.

Залежно від модальних аспектів повідомлення думки визначаються такі функції підрядних сполучників:

1. З'ясувальні сполучники: *що, щоб, як, чи, ніби, немов би; that, if, whether.*
2. Часові (of time) - *коли, як, після того як, тільки, щойно, ледве, доки, відколи; after, as, as long as, as soon as, before, since, till, while.*
3. Причинні (of cause) - *бо, тому що, через те що, затим що; as, because, since, for, seeing (that).*
4. Умовні (of condition) - *якщо, коли, якби, аби; if on condition (that), provided, supposing (that), unless.*
5. Меті (of purpose) - *щоб, для того щоб, аби; lest, so that, in order that, that.*
6. Порівняльні (of comparison) - *як, що, мов, мовби, наче, неначе, нібито; as.. .as, than, not so.. .as.*
7. Наслідкові (of result) - *так що; so that.*
8. Допустові (of concession) - *хоч, хай, нехай, дарма що, незважаючи на те що; in spite of the fact that, though (although).*

8.6. Частки в українській та англійській мовах. Типи часток за значенням та особливостями функціонування.

Часткою називається неповнозначна частина мови, яка надає окремим словам чи реченням додаткових змістових, емоційно-експресивних і модальних

відтінків. В українській мові частки можуть брати участь у творенні морфологічних форм і нових слів. На відміну від сполучників та прийменників, частки не служать засобом вираження синтаксичних відношень.

За синтаксичними можливостями частки поділяються на ті, що мають вільне або фіксоване місце в реченні (препозиція або постпозиція щодо слова, до якого відносяться).

В англійській мові частки за своїм значенням розділяються на декілька груп:

1. Обмежувальні (limiting): *only, just, but, alone, solely, merely, borely*.
2. Підсилювальні (intensifying): *simply, still, just, yet, all, but, only, quite, ever*.
3. З'єднувальні (connecting): *too, also*.
4. Заперечні (negative): *not, never*.

Частка *not* вживається для:

- а) утворення заперечних форм дієслова;
- б) заперечення інших членів речення: *I asked him not to do that again*;
- в) заперечення попереднього висловлювання з виразами: *I believe, hope, suppose, expect* із модальними словами *of course, certainly, perhaps*. *Do you smoke? Of course not. Can you lend me this book? I am afraid not.*

Деякі частки - багатозначні, наприклад, *just, only*.

"That is just his way of speaking" (Dreiser) (limiting).

"I think it's a terrible price, just awful." (intensifying).

"French people only came to England to make money." (Galsworsy) (limiting).

"It only there were a joyful future to look forward to." (intensifying).

В українській мові частки за особливостями функціонування поділяються на два типи: фразові та слово- і формотворчі.

Фразові частки діляться на 3 групи:

1. Частки, що виражають різні рисові відтінки значення слів, словосполучень та речень. До цієї групи належать: а) вказівні: *ось, он, ген, це, то, от, ото*; б) означальні: *саме, якраз, справді, точно, власне, рівно*; в) видільні: *навіть, тільки, лише, хоч би, хоч, хоча б, аж, бодай, все ж*.

2. Частки, що виражають модальні і модально-вольові відтінки значень: а) власне модальні: *мовляв, мабуть, ніби, навряд чи, ледве чи, ба, ой, ну й*; б) стверджувальні: *так, еге, еге ж, отож, аякже, авжеж*; в) заперечні: *не, ні, ані*; г) питальні: *чи, хіба, невже*.

3. Емоційно-експресивні та експресивно-підсилювальні частки: *як, який, що за, що то за, просто, адже, от уже, куди там, де там*.

Словотворчі частки завжди виступають у сполученні з іншими словами. Словотворчу роль в українській мові відіграють частки *будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -завгодно, -сь, аби-, де-, не-, ні-, -би, -же*. З їх допомогою творяться неозначені і заперечні займенники, прислівники, сполучники: *будь-який, хто-небудь, неначе щоб*.

Формотворчі частки використовуються для утворення різних граматичних форм: умовного способу - *би, б*; наказового способу - *хай, нехай*; зворотньої форми дієслова - *ся, сь*; форми давноминулого часу - *був, була, було*; вищого ступеню порівняння прикметників - *най, що-, як-*.

Частки - це службові слова; вони не можуть бути членами речення. В цьому їх головна відмінність від прислівників, займенників та прикметників, з якими багато часток співпадає за формою.

Більшість часток, як правило, ставиться перед словом, до якого вони відносяться, та деякі можуть стояти після слова і навіть в кінці речення.

I'll go with you too. I don't know her either.

Питання для співбесіди та самоперевірки

1. Яка роль прийменників в англійській та українській мовах?
2. Які значення має прийменник? В чому їх суть?
3. Як розділяються прийменники та сполучники за походженням та морфологічною будовою?
4. На які групи розділяються сполучники сурядності та підрядності за значенням?
5. В чому полягає головна функція часток?
6. Яким чином розділяються частки за значенням в англійській мові?
7. Які типи часток в українській мові за особливостями функціонування?
8. В чому полягає головна відмінність часток від частин мови, з якими вони співпадають за формою?

Література

1. Вихованець І. Городенська К. Теоретична морфологія української мови. К.: Пульсари, 2004.
2. Гладуш Н.Ф. Теоретична граматики англійської мови в таблицях і схемах. К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002.
3. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Поченцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. М.: Высшая школа, 1981.
4. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посіб. / І.В. Корунець. Вінниця: Нова книга, 2003.
5. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. К.: Академія, 2006.
6. Ніконова В.Г. Курс теоретичної граматики сучасної англійської мови : навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2018.
7. Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. К.: Вища школа, 2005.
8. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях. К.: Вища школа, 2004.
9. Сучасна українська мова / за ред. О.Д. Пономарева. К.: Либідь, 2005.
10. Харитонов І.К. Теоретична граматики сучасної англійської мови. Ніжин: НДП, 1992.

Навчальне видання

Конспект лекцій
з дисципліни «Порівняльна граматики англійської та української мов»
для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
зі спеціальності 035 «Філологія»

Укладач: Олена ЛЕЩЕНКО

Підписано до друку 16.02.2023р.
Формат A5 Обсяг 3,0 др.арк.
Тираж 40 прим. Замовлення 41
51918, м. Кам`янське, вул. Дніпробудівська, 2